

MONDATÁTSZÖVÖDÉS

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

XXIV. kötet.

1. **Badics Ferenc.** Gyöngyösi István ismeretlen elbeszélő költeménye.
2. **Némethy Géza.** P. Ovidii Nasonis Remedia Amoris.
3. **Némethy Géza.** Supplementum commentariorum ad Ovidii Amores, Tristia et Epistulas ex Ponto.
4. **Gyomlay Gyula.** Epilegomena ad Homerum.
5. **Szinnyei Ferenc.** Kármán József és az Uránia névtelenjei.
6. **Némethy Géza.** Symbolae exegeticae ad Persii Satiras.
7. **Némethy Géza.** Addenda commentariis ad carmina Tibulliana.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

IRTA

ZOLNAI GYULA

RENDES TAG

Főolvasva 1924 június 2-án

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

1926

Mondatátszövődés.

A magyar nyelvnek egy érdekes mondattani jelenségével akarok ezúttal behatóan foglalkozni, amelyet már régebben észrevettek ugyan, de külön részletes kutatás tárgyává nem tettek még. Az összetett mondat alakulásának egy sajátosság módja ez, amely az egyes mondatok különös elhelyezkedésében nyilvánul, s amelyet más nyelvekben is megfigyeltek ugyan, de részletesebben, tudomásom szerint, nem tanulmányoztak, s oly sokféle és érdekes változatban, mint a magyarban, másutt aligha fordul is elő.

I.

Mondattani munkák a szók rendjével általában és rendszeresen foglalkoznak, azonban alig vetnek ügyet a mondatok rendjének alakulására. A jelenség, amelyet tárgyalni kívánok, éppen ez utóbbinak, a mondatrendnek a kérdése.

Az összetett mondatok mondatrendje a *mellérendelés* eseteiben rendszerint nem mutat föl különösebb megállapítani valót. A mellérendelt mondatoknak nálunk megkülönböztetett fajai, az úgynevezett *kapcsolt, választó, ellentétes, következtető és magyarázó mondatok** közönségesen a maguk egészében és olyan rendben csatlakoznak egymás mellé, aminőt a gondolat természetete, illetőleg a tudatban való fősorakozásuk egymásutánja követel. A két legutóbbi fajta mellérendelésben a *következtető*

* L. Simonyi Zsigmond: Rendszeres magyar nyelvtan. Budapest, 1879. 522. §., és: Rövid magyar mondattan. Budapest, 1897. 161. §.

és a *magyarázó* mellékmondat természetesen a második helyen áll. Pl.: Nem hívtak meg, hát nem megyek hozzájuk. (Következtető mondat.) Nem megyek hozzájuk, hiszen nem hívtak meg. (Magyarázó mondat.)

Már az *alárendelés* mondatrendje nem ilyen egyszerű és nem ilyen kivétel nélküli. Itt három eset lehetséges. A közönséges és szabályszerű két eset az, hogy vagy a főmondat előzi meg a mellékmondatot, vagy a mellékmondat a főmondatot, a szerint hogy melyik kerül előbb a tudat nézőpontjába. Azonban van egy harmadik és általában véve szokatlanabb eset, amikor t. i. a főmondat és a mellékmondat nem a maguk egészében és külön csatlakoznak egymás mellé, hanem valamelyikük a másikba, még pedig vagy a mellékmondat a főmondatba, vagy a főmondat a mellékmondatba *beleékelődik*.

A *mellékmondatnak* a főmondatba való beleékelődése a mindennapi beszédben is előforduló és közönséges mondatrendi jelenség, sűrűbb és többszörös alkalmazása pedig különösen a klasszikus nyelveknek ismeretes sajátja, s ezekből áterjedt aztán a modern irodalmi nyelvekbe is. Pl. Rándulj fel, *ha lehet*, Pestre (Tompá M. levelében, Arany J. Hátrah. Ir. és Lev. III. 213), stb. Ilyen beékelődésre főképp a vonatkozó mondatok mutatnak nagy hajlandóságot. Pl. Legfőbb akadály, *mi e tekintetben reám súlyosul*, az, hogy a Toldi-monda két darabban már szinte ki van merítve (Arany J. Hátrah. Ir. és Lev. I. L.).

A *főmondatnak* a mellékmondatba való egyszerű beékelődése szintén elég közönséges jelenség mind a magyarban, mind egyéb nyelvekben is. Magyar példák: 1558: Elyseom [olv. élisöm, a. m. élésem, v. i. eleségem] *igaz* elég wolt (Leveles Tár I. 277). 1560: Emlekezyk *hizem* k: [olv. kegyelmed] mikor be mentem uolt Erdelben, annak előtte adott uolt kegielmednek vram w Nag'sagha egy aran giwrút (uo. I. 372). Hogy Kd [olv. kegyelmed] az törvényre idején akar jöni, Kdet örömost látom, de az törvény *Isten tudja* leszen-e vagy nem (uo. II. 53). 1622: Zavaros mustot *ugyanazt* [olv. ugyan (ném. 'zwar') azt] *akarom* ne ígyál, hanem jó bort (uo. II. 138). 1639: Efféle áldozat, *tudom* sokaknak használt (uo. 269). 1664: Az ünnepek előtt, *reméli*, kiszabadul onnét (uo. 251). El fogja [a nagyúri hivatal] *ügy-e* majd vakítani (Katona: Bánk bán, előversen-

gés; az *ügy-e* ennek a kérdőmondatnak a rövidebb formája: 'ügy van-e?'). Mi tehát az oka annak, hogy költőink csaknem kizárólag a *lyra* ... után esnek? Részben, *lehet*, nem nagy ismeretség a minden korok és nemzetek jeleseivel (Arany J. Hátrah. Ir. és Level. II. 304). A Halotti beszédben [az 'egy' szó], *való*, csak mint számnév fordul elé (uo. II. 327). Dolgozik ön, *az igaz*, az Életképek-be, de nincs benne köszönet (Tompá M. levelében, Arany J. id. m. III. 214). A barom [értsd: az otromba legény], *látszik*, csak most veszi észre, hogy egy idegen tekintet téved oda az ő kis történetéhez (Petelei: Az élet I. 101). A nagyon szép köntösös cifra fehérség közeledik az évődő párocskához és *látszik*, szinte szívja be a locsogásukat (uo. I. 130). A gyermeket ruhával (*beszélték*) itt-ott irgalomból látják el (uo. I. 187). Venizelosz, *ugylehet* [így, egybeírva], mégis csak lemond a görög békeidegáció vezetéséről (Budap. Hirl. 1922 dec. 1, 1. l.). Az Akadémia ez elhatározása — *bizvást mondhatjuk*, — a halhatatlan költőnek még életében nyilvánított kívánságával megegyezett (Akad. Ért. 1923. 4. l.). A magyar káoszról [van szó], a melyben, *félek*, egy világ, a mi világunk készül elsülyedni (Budap. Hirl. 1924. nov. 29, vc.). Olyan dolgokat mondott el, amelyek* *lehet*, teljesen alaptalanul, de ... különös színben tüntetik fel az apa szerepét (uo. 1925 márc. 3, 7. l.).

Ezek az egyszerű beékelődéseken kívül a magyarban már a legrégebbi időktől kezdve sűrűn találkozunk a mondatfűzésnek bonyolultabb jelenségével is, amelyet az egyszerű *közbevetés* vagy *közbeékelés* nevek helyett jellemzőbben *mondatátszövődésnek* nevezhetünk. A jelenség abban áll, hogy az összetett mondat a mellékmondatnak bizonyos részével indul meg, utána a főmondat jelentkezik, s ezt aztán a mellékmondatnak többi része követi a kapcsolószóval (kötszóval vagy vonatkozó névmással), mégpedig az esetek legnagyobb részében úgy, hogy a mellékmondat kapcsolószava nyomban a közbeszótt főmondat után foglal helyet. Ez a mondatfűzés mód főképp a mindennapi élőbeszédnek a sajátja, és a régiségben is főképp az élőnyelvet jellemezhetette, mert legsűrűbben az élőnyelvhez legközelebb

* Itt vessző nélkül van.

álló magánlevelekben és tanuvallomásokot tartalmazó iratokban találkozunk vele. Azonban a szabályosabb mondatfűzésre törekvő irodalmi nyelv is fölötte sok példát szolgáltat reá mind régebben, mind ma, amint idézeteinkből látható lesz.

A mondatfűzésnek ezt a módját, vagyis a mellékmondatnak ilyen kettéválását már Simonyi észrevette *A magyar kötőszók* c. munkájában (II. 81—84). Ő a kettévált mellékmondat előrésze tekintetében két esetet különböztetett volt meg, ú. m. a) hangsúlytalan előkészítőrészü, inchoativumul álló és b) hangsúlyozott, kiemelt előkészítőül álló mellékmondatrészeket. Ez a megkülönböztetés azonban magára a jelenségre nézve nem fontos, mert a mondatátszövődésnek mivoltát lényegében nem érinti. Azonkívül Simonyi tudtommal csupán a *hog*-os mellékmondatokon figyelt meg ilyen átszövődést, noha ez sok másfajta mellékmondatnál is megtörténik. Ilyen most jellemzett, bonyolultabb mondatátszövődés ugyanis megfigyeléseim szerint a következő-fajta mellékmondatokkal eshetik meg:

1) A *hog* kötőszós mellékmondatokkal. Ezeknek főmondatukkal való ilyen átszövődésére már a XV. század második feléből való Bécsi Kódexben, legrégebb bibliafordításunk maradványában találunk példát*: *Mènè ődöklesekét alaitaz hog teznèc mēden vidékècben = quantam putas eos exercere caedem in universis provinciis* (Észter 9:12); a közönséges átszövődés nélküli mondatrend ez volna: *mit alajtasz, hog y mené* (ma: mennyi) öldöklésüket tésznek mēndön vidékükben; más példát ugyane kódexből már Simonyi idézett: *Istènnèc t[em]plomat ièlentètic hog meg tizteitotta es meg ekeseitette = templum Dei purgasse et purificasse monstratur* (Ozeás, előbesz. II. r.). Egyéb példák még kódexeinkből: 1514—19: *Mon-datyk kedeg hog beechben vagyon egy ev vagy mayc. kyt mond-nak hog azzonyonk maria zevtte* (Cornides-Kódex 38). 1516 és 1519: *Az ffanak kedegh gymelczeeben ky paradyczom-nak közepette vagyon paranczolt wr ysten hog y ne eenneenk* (Jordánszky-Kódex, Mózes I. 3:3). Az ffarol eettel,

* Az átszövődéses mondatok főmondatát *dült betável*, a mellékmondat kapcsolószavát ritkítással jelöljük.

kyról *megh paranczoltam vala hog y ne eenneel* (uo. Mózes I. 3:11). Eettel az fanak gymelczeeben kyból *paranczoltam vala teenedek hog y ne eennel* (uo. Mózes I. 3:17). 1519: *Kyth [a szüz leányt] vr ystennék fya maganak valasztottha vala: gyevres ye gyessel; kynel tebet soha nem oluassok yrasba: hog y kyth [értsd: valakit] megh gyerezeth volna vronk ihus: hanem chak ez zent katherinat* (Debreceni Kódex 494). 1525—31: *A gomóltból mel vagon paraduomnac közepette: parantolt monekone isten hog y ne ennenc* (Teleki-Kódex 208). A fabol melből *parantoltam tenekod hog y ne enel ottel* (uo. 210). A kódexek nyelvéből még három példa olvasható Molecz Béla *A magyar szörend történeti fejlődése* c. művében (Bpest, 1900) 164. l.

Igen sűrűn találkozunk ezzel a mondatátszövődéssel, amint már megjegyeztük, a régi magyar levelekben. Pl. 1544: *Azon es ighen örülek, hog' az en gazdamnak commendaltal engemeth, kit kerlek hog' ennek wtana es myeledh [értsd: miveljed, Leveles Tár I. 27]. 1546: De erthem azth, hog y the k. [olv. kegyelmed] idegen newel wezy enthewlem, hog y en az en penzem feleth ezeketh kewanom the k. [olv. kegyelmedtől], kyth en azth hytthem, hog y jo newen kelleth volna wenny* (uo. 33). 1549: *Kyralhoz mongya, hog y kwldeth* (uo. 56). 1550: *Hallom az te Kd jó egészségét, kit — tudja az Úr isten, hog y nagy örömetst hallok* (uo. II. 21). 1553: *Az penzth kith wram parancholt hog y agyh, azth kyld megh ez gyermeoktewl* (uo. I. 109). 1554: *Kynek oka Haramya Farkas, mert w zaletota oda vket, kynek my seymt nem twdom hog y vetetwnk volna az yambornak* (uo. 130). *Egy tornyoth mongyak, hog y nyakokba zakasztottak algywal, az alssó warbol az felssó warba walo törököknek* (u. 136). 1556: *Tereteb [olv. tēretteb(b), azaz töröttebb] hazat hyzem hog y nem latak mynth az Zygety haz vagon megh terwen* (uo. 195). *Kegyelmed immar keeth ezten-deye multh el, hog y hathalmaddal wetthe el the k. [olv. kegyelmed] egy nehan falw hegeinek dezmayath* (uo. 198). 1557: *Ew zolgaya es [a. m. is] az nadorispan wram ho penzen wolt, kyt twgya az hatalmas Isten, hog y h en nem twtam ha wolt ew zolgaya awagh nem* (uo. 208). *K:hez [olv. kegyelmedhez] mon-tam hog y h mennyen* (uo. 253). Akor [Katalin napkor] penygh

hyzem, h o g y k:-metekys ith lezen (uo. 267). 1558: Mellj dolgot nem akaram, h o g j n. [olv. Nagyságod] mastwl halljon chak meg, hanem ennen magamtwl (uo. 276). Az vamra valo lewelet thowab nem hattam h o g h irya (u. o. 281).^{*} 1559: Az jwue [a. m. jövő] eyel gondolom, h o g y megh akarna keserteny [t. i. az én megtámadásomat], es tewzzelys fenegeth (uo. 303). 1560: Az temagad ket lowatt... wacion teob ket hetenel h o g y it hizlalod (uo. 360). 1588: Az másikat [arany láncot]... Kdnél [olv. kégyelmednél] hagyom, kit rövid nap azon leszek, h o g y Kdtől kiváltam (uo. II. 85). 1611: Huszonöt lukna [régí ürmérték] rozst is hagytam [a. m. meghagytam], h o g y adjon (uo. 162). Az sok dolgai között gondolom, h o g y elfeledkezett (uo. 182). 1621: Ű kmek [olv. kégyelmék] énnekem azt adák válaszul, hogy a fassionak formáját, melylyel Ngod kívánná, h o g y exequáltatnék, küldené Ngod (uo. 99). 1622: Szolgámat Ujfalussi Lászlót akkorra azon leszek, h o g y az Kd szolgálatjára... oda bocsássam (uo. 244). 1639: Sok kárt mondják, h o g y vallott (uo. 281). 1643: Egészségemmel — bizony dolog édes öcsém uram —^{**} h o g y nem dicsekedhetem (uo. 297). Stb. stb.

Egy pár adat régi jegyzőkönyvekből: 1566: Az karókat nem kívül Szilágyi felől, hanem belől az ű háza felől fogadta h o g y állattya és szegeszteti az koszorú fához (Debrecen város jegyzőkönyvéből, l. OklSzót. 'tapasz' a.). 1584: A valló [a. m. tanú] gyermeke azért ugyan elszáradt és hamarság [olv. hamarsággal?]^{***} meghalt; kit az Mákoí [olv. Mákaí?] János bíró megmondott, h o g y boszorkányok vesztették meg (Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára 53. l.). 1629: Közönséges füvekkel tudom, h o g y gyógyít (uo. 93). Fület láttam, h o g y szedegetett (uo. 94). Onnét a kashoz monta, h o g y mentek (uo. 98, mind a 4 adat kolozsvári jegyzőkönyvekből). 1693: Bizonyos fizetésért ígerte, h o g y meggyógyítja (uo.

* A hagy igével való ilyen mondatfűzésről — nem tudom miért — az a gyanú merült föl, hogy németesség (l. Nyr. IV. 219 és vö. uo. 319).

** A gondolatjelek bizonyára a közlőtől valók, aki az eredeti írást látnivalólag újszerűsítette.

*** Az oklevéltár, amelyből ez az idézet való, a szóalakok közlésében sokszor pontatlan (l. Nyr. L. 106—7).

164, debreceni jkönyvből). 1708. A leányát is hallotta, h o g y maga vesztette volna meg Lippainé (uo. 222, Bihar vmegye jkönyvéből). 1728: Kit mondottak, h o g y Istennek tartis? (uo. 416, Pest vm. jkönyv.). 1746: Az vén Erdősne odament azon éjjel mindjárt és az ökröket három izben is próbálta, h o g y megkerülje (uo. 519, Bihar vm. jkönyvéből). 1752: Az mostani captiva asszony volt mellettem és az első ganéját az csecsemő gyermeknek láttam, h o g y egy forgácsra vette (uo. 550, marosvásárh. jkönyvből). Az utumba specificált asszonyt én réger, h o g y ismérem (uo. 557, marosvásárhelyi jkönyvből; itt a főmondat hiányos kifejezés, így értendő: 'régen van az, h o g y ismerem' stb.). 1756—57: Hannibál István uram kocsisát is, úgy hallotta, h o g y ő rontotta volna meg (uo. 619, sopronvármegyei jkönyvből).

Azonban nemcsak az élőbeszédhez közelebb álló levelekben és tanuvallomásokat híven visszaadó jegyzőkönyvekben, hanem régi irodalmunk íróművészeinek munkáiban is sűrűn fordul elő ez a nyelvünkre nézve jellemző átszövődéses mondatfűzés. Itt, utalva a Simonyinál (Magyar kötőszók II. 82—83. l.) és Molecznál (A magy. szór. tört. fejl. 164—165. l.) felsorolt példákra, csak egy-két idézetet adok: 1636: Nem ezeket kívánom, (úgy-mond Christus) h o g y tanúlyátok (Pázmány: Predikációk 45). Az ő Szent Annában-is, noha számtalan Jóságok [így, a. m. erények] vóltanak: de az egy Alázatosságot említi Bóldog Aszony [így], h o g y tekintette ő-benne Isten, mikor Annává választotta (uo. 47). 1745: Olyan szerelmes szókat mondott neki, mint a micsodásokat gondolta, h o g y fog mondani Dom Fernand Eleonorának (Mikes: Mulats. napok, Abafikiad. 16. l.). Ilyen kedves beszélgetést, úgy tetszik, h o g y nem kellett volna félben hagyatni (uo.).

Legközönségesebb ez a mondatátszövődés természetesen az élőbeszédben, s így mindenekelőtt a népnyelvben.* A művelt társalgási nyelvből csak egy-két példát említek: Eddig még ezt a bolondságot [hogy t. i. verseket irogatott] nem hinném,

* Először, emlékezetem szerint, a kell igével való ilyen mondatfűzést vették észre (l. alább). Egyéb igékkal Simonyi idézett legkorábban ilyen mondatokat az élőbeszédből (Nyr. IV. 319).

h o g y tudják, még csak nem is gyanítják (Berzsenyi Dánielnek Kiss Jánossal való beszélgetéséből, I. Berzsenyi Dániel Összes Művei, III. kiad. Döbrenteitől, a „Kishez” c. óda jegyzetében). Az anyámmal *nem engedem, h o g y* rosszszul bánjanak (közhasználatú kifejezőmód). Én azt a gyermeket *minden nap átmentem Budáról az Erzsébet-térre h o g y* lássam (a beszött főmondat hosszúságánál fogva érdekes példa, Kolozsvárt hallottam egy úri nőtől). Gyalog *küldte h o g y* menjen ki a kórházba (Pozsonyban jegyeztem föl).* Szegény Zádor Béla *most olvastam h o g y* elesett (egy levélbeli közlését hozzáam így kezdte Simonyi).

A népnyelvben főképpen Bacsó Gyula (*Az adavidéki nyelvjárás fő tekintettel a mondattani sajátosságokra* c. dolgozatában, Nyelvészeti Füzetek** 37. sz. Budapest, 1906) és Batta Béla (*A melléknévi mondatok népies használata* c. tanulmányában, Nyr. 37. évf. és külön NyF. 51. sz. Bpest, 1908) figyelték meg több érdekes példában ezt a jelenséget. Az ő adataikból a következőket idézhetem: Ez a kölök *nincs ojan nap, h o g y* fő né mérgesítene szásszó [a. m. szászszor] (NyF. 37 : 50). Én is *úgy vót h o g y* velük mék (uo.). A dinnye *nem vöttem észre h o g y* ártot vóna (uo.). Hász a krumpli is *igaz h o g y* jó néha (uo.). Ez a pallat *attá félék h o g y* ránk szakad éccé (uo. 51). Ez a bűdös kölök *né aggy Isten* [a. m. nincs rá eset] *h o g y* valaha szót foganna (uo.). Mink *úl* [a. m. úgy] *léhet h o t y* haza sē mēünk máma (uo.). A Jula *igaz, h o t y* férhő mēnt? (uo.). A fiamat *csak éty hajszálon müt h o g y* é nem ütötte a kocsí (uo.). A csirkét *nagyon félék h o g y* éhorgya a macska (uo.). Tégéd *nincs ojan nap h o g y* milijomszó össze né köjjön szinni (uo.). A bort *ki nem áhattya h o g y* még né igya (uo., tréfás kétértelműséggel, a. m. ki nem állhatja, v. i. nem bírja ki, hogy meg ne igya a bort). Eszt a sok ruhát *nem hiszēm, h o g y* máma ki győzzük vasalni (uo.). Az ablakot *még rám fogná h o g y* én törtem be (uo.). Sót *majd éfelejtöttem mondani,*

* A *gyalog* szó a magyar szórend törvényénél fogva, amely szerint a főhangsúlyos mondatrész közvetlenül az ige előtt áll, első pillanatban a *küldte* főmondati állítmány határozójának látszik, azért az ilyen beszéd a magyarul tanuló idegének zavart is okozhat.

** NyF. jelzéssel idézzük.

h o t y hozzá éty kilát (uo.). Öregannyának *ritkasák h o g y* rossz kedve légyen (uo. 52). Az apjának *né aggy Isten* [a. m. „nincs eset rá”, ezzel a kifejezéssel természetesen ugyanilyen mondatátszövődés lehetséges] *h o t y* segítene valami'k (uo.). Téca néni-nek *minygyá láttam h o g y* nem teccett a tréfa (uo.). A csirkének *né várt, h o g y* én aggyak énni (uo.). Neked *még léhet* [a *még* a mellékmondathoz is tartozhatik] *h o j* [a. m. hogy, hasonlással] jut valami (uo.). Ócsóbban *má nem is kívánhatot h o g y* aggya (uo.). Özvegyembérhő *nem bolon h o t y* hozzá mēnyen (uo.). A lányomra *bizon nem tagadom h o t y* kinyes vagyok (uo.). Szégín szomszédasszon felü *mindég várom h o g y* gyün valami hír (uo.). Korán *ígírtem h o g y* ott lészék (uo.). Én rajtam *bisztos, h o g y* nem fok ki az a huncut (uo.). Aki tēhozzát hozzád mēn, ab [a. m. az, hasonlással] *bisztos léhecc h o b* [a. m. hogy] *bolon* (uo. 53). — Egyéb népnyelvi példák: A fészét [a. m. fejszét] *montam, h o g y* ide hozd (Nagybacon, Nyr. XLV. 169). A másik kakast *akartam, h o g y* megöld (uo.). Már én meg *csak nem gondolod, h o g y* valamit is elfogadjak (Katholikus Szemle 1914. évf. 296. l., népi beszédben).

A népnyelvben és az élőbeszédben ennyire gyakori lévén ez az átszövődéses mondatfűzés, nem csoda, ha az egyébként iskolásabb mondat szerkesztést követő irodalmi nyelv is számtalan példáját szolgáltatja. Ime néhány: Egy van hátra még, És ezt tenéked, *nem kételkedem, h o g y* Megadja Rómánk (Petöfi Coriolanus-fordításában II. fv. 1. szín). Oly szempontból fogtam fel a történetet, milyen *nem hiszem, h o g y* valakinek eszébe is jusson (Arany Hátrah. Ir. és Lev. III. 37). Pali molnár-ból [egy tervezett elbeszélő költeményből] *nehezen hiszem, h o g y* legyen valami (uo. 44). Az én alapeszmémet . . . Petöfi praeripálta, mely eszmét *ugyan nem hiszem, h o g y* kegyednek már nálam létekor ne említettem legyen (uo. 48). „Fakó leányt és pej legényt”, *tudom istenem, h o g y* nem irok (uo. 73). Ma énrám *nem lehet h o g y* szálljon addig csüggedés (Arany Aristophanes-ford. I. 322). A nagygyűlés *úgy volt, h o g y* meglesz most januárban (Arany leveléből, Nemzet 1888 okt. 12-i sz., tárcsa). Az ő tollával igazán csak ő tudott írni, *s e toil már hét éve múlt, h o g y* a Kisfaludy-társaság emléktárában pihen (Beöthy Zs. előszavában Greguss

Rendsz. Széptanához, VI. l.). Majd a kapuk előtt bevárhatjuk őket, Mert oda *mondtam*, hogy rendelje a főket (Baksay: Iliász 207). Különböző magasságu dombokon csoportosúlnak a kiváló szellemek, kiket *Dante ... büszkének vallja magát*, hogy csak meg is láthatott (Szász K. A Pokol magyarázatában 92. l.). Ifjúkori kedveltjei közül csak Byront *nem emlékezem*, hogy [Arany J.] ez időben újra elővette volna (Arany László, Arany J. Hátrah. Munkái I. k. bev. XVI. l.). A fák pedig *jó*, hogy nem tudnak panaszkodni (Mikszáth K. Munkái I. 151). Az üres amphorát *aztán megparancsolta mérgében Jolánnak*, hogy dobják a szemétdombra (Vértesi Arnold: Az ugaros-karádi közbirtokosság I. 133). Azt hiszem, ezeket *alig jutna valakinek eszébe*, hogy az úgynevezett kétes eredetű szavak sorába helyezze (Szarvas G., Nyr. XXIV. 10). A tü-nemények chaosából legalább elméletileg tudjuk kiválasztani azokat, melyeket bizonyos megelőző okokra visszavezetni — *legalább azt hiszszük* — hogy képesek leszünk (Pauer: Logika, 3. kiad. 106). Én apró diákok tanításával *gondoltam*, hogy fentarthatom magamat (Gárdonyi: Az én falum II. 148). Margit azon oltár előtt *kivánta*, hogy ráadják a fekete fátyolt (Gárdonyi: Isten rabjai 321). Négy meglett embernek bevonulása az ő ... vendéglátó-szobájukba, *persze* [tkp. a. m. magától értetődő = lat. *per se*] hogy meglepte őket egy kissé (Szabó Endre, Turgenyev „Óstalaj” ford., Klassz. Regényt. 130). Idáig Pansin *nem az*, hogy lenézően, de leereszkedően viselkedett Lavreczkijjal szemben (Szabó E., Turgenyev „Nemesi fészek” ford., uo. 406).* De már olyanra nem célzok, a mit *úgyis tudom*, hogy elhibáznék (Györy Ilona: Scott Walter „Ivanhoe”-jának fordításában 147). A hivatalnokokra gondolt, akiket *égett a vágytól*, hogy zavarba hozzon (Bölony György: France „Az istenek szomjaznak” ford. 244). Önkéntelen végigröpül képzelme azon az időn, mely *mily kár*, hogy oly hamar elmúlt (Fővárosi Lapok XXV. 1058). Erkel Ferenc utódja a zeneakadémia zongora-tanszékén, *még ma sem bizo-*

* A *nem az*, hogy eredeti kifejezőmódról, mint a *nem-hogy* kötőszó alapjáról l. Simonyi: Magy. kötőszók II. 144.

nyos, hogy ki lesz (uo. XXVI. 519).* Aigner „Nemzeti könyvtár”-át, *igaz*, hogy itthon sem igen vásárolták, de stb. (uo. XXVII. 213, tárca). Az ily bánást azzal, kinek szivét *tudja*, hogy bírja, nehéz menteni (uo. 1888, szept. 18, tárca). Ez [a bátorság] *lehetetlen*, hogy ne imponáljon (Nemzet IV. évf. 277. sz., vezércikk). A kötelességteljesítés nehézsége ... *nem szabad azonban*, hogy visszariasszon bárkit (uo. VI. évf. 154. sz.). Ezt a rejtett szót kitalálni — *megvallom* — hogy minden tudományom kevés (uo. 172. sz., Jókai cikkében). A szürke porfirból készült imposans talapzat *már egy hónapja*, hogy elkészült (uo., mellékl. „Hírek” rov.). A londoni diplomatak *kicsibe mult*, hogy az annyira megvetett strickeot nem hívták segélyükre (uo. 179. sz.). Azt a cifra mesét ... *gyermekeknek kellene lennünk*, hogy elhigyük (Budap. Hirl. XV. évf. 134. sz., vc.). Szavát megfogadni, arra akkori kedélyállapotunk fogékony-sággal *persze* hogy nem birt (Ország-Világ V. 174). Belgium, *a ki csak valaha ott volt, és a ki legkevésbé is foglalkozott közgazdasági dolgokkal, tudja*, hogy a leggazdagabb országok egyike (Budap. Hirl. 1915 ápr. 27-i sz. 4. l.)** Ezek [értsd: apró fogások] sikere sokkal jobban elfoglalta, mint a határozott előszere-tet érzése, melyet *csak rajta állott*, hogy kiolvasson de Rénal-né szívéből (Stendhal „Vörös és fekete” regényé-nek fordításában, Klassz. Regénytár 42. l.). A hinárból *ugyanazok vállalkoznak rá*, hogy kivígyenek, a kik belevittek bennünket (Budap. Hirl. 1924. márc. 6, vc.). ... a mely [helyzet] ... vi-rágzásnak induló iparágainkat ... *nem szabad*, hogy meg-fojtsa (uo. 2. l., nemzetgyűlési beszédben). Rossz világ van itt fiam! Szegény édesapád, *jó*, hogy nem érte meg! (uo. 1924 márc. 30, tárca). A hónapokon át ismétlődő ciklusok [szorítják ki a hazai drámaírókat], melyeket, *hiszszük*, hogy művészi szem-pont sugallt (Voinovich Géza, uo. 1924 jún. 15, 3. l.). Mérges kis

* Itt érdekes, hogy az író, a főmondatértékű részt kiérezve, eléje is vesszöl tett.

** Itt az az érdekes, hogy a bezövödött főmondat olyan hosszabb összetett mondatot tesz, amelynek magának külön két alanyi mellékmon-data van.

cikkére, *nincs értelme*, h o g y válaszoljunk (Pécsi Est 1924. márc. 27. 3. l.). A vádakra *meglesz az alkalmam*, h o g y megfelelő helyen és formában megsemmisítő nyilatkozatot tehessek (Budap. Hirl. 1924 aug. 31. 2. l.). Oly finom a hal zamatja, színe-szága, párolatja; szája szélét a halásznak *nem egyszer*, h o g y megmegnyalja (uo. 1925 márc. 7. tc., ebből: nem egyszer [történi], hogy szája szélét stb.). Mélyérzésű, bánattal, keservvel teljes strófái *lehetetlen*, h o g y meg ne indítsák az olvasót (Uj Idők 1925 okt. 4. 352. l.).

Ha az itt felsorolt, valamint a másutt idézett példákat is megvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a *hogy* kötőszós mellékmondatnak alkalmasint minden fajtájával megtörténhetik a főmondatával való ez az átszövődése. Legközönségesebb e jelenség mégis a tárgyi mellékmondatokon, amelyek megfelelő igéjü (pl. *akar, említ, gondol, hall, hisz, ígér, kíván, lát mond, tud* stb.) főmondatokhoz tartoznak. Igen gyakori a jelenség az alanyi mellékmondatokon is, amelyek afféle állítmányú főmondatoktól függenek, mint *lehet, úgy tetszik, eszébe jut, hajszálon múlik* stb., továbbá a névszói állítmányú főmondatok mellett, minők: *bizonyos, biztos, igaz, kár, lehetetlen, ritkaság, régen(van), szabad* stb. Előfordul azonban a jelenség másfajta mellékmondatokkal is, mint pl. célhatározóival (*átmegy, hogy ...* stb.), okhatározóival (*büszkének vallja magát, hogy ...*), következménnyel (*nincs olyan nap, hogy ...*) és egyébfélével.

Az átszövődéses *hogy*-kötőszós mellékmondatok között legáltalánosabbak azonban a *kell* igétől függő alanyi mondatok, amelyek ma már úgylátszik az egész magyarságban el vannak terjedve, s amelyekről igen sok szó esett nyelvészeti irodalmunkban. A *kell* igét a régi nyelv eredetileg kivétel nélkül főnévi igenévvel szerkesztette, még pedig személyragozottal: *kell mennem, kell menned, kell mennie* stb. (l. NySz.), aminthogy a régi magyarság általában ősi finnugor szokás szerint igenevet használt a mellékmondat helyett. *Hogy*-os mellékmondatral való szerkesztését előbb a latin *oportet*, *ut* utánzásának (l. Simonyi, Nyr. I. 432), majd, mint erdélyies beszédmódot, az oláh nyelv hatásából származottnak (Szarvas uo. 469—70, Balassa uo. XIX. 29—30) s ennél fogva magyartalannak (Simonyi id. h.) tartották. Am ha valóban idegen, főkép oláh minta után kelet-

kezett is, magyartalannak nem mondható,* hiszen az ősibb ige-neves szerkezeteket más igékkel kapcsolatban is *hogy*-os mellékmondatok váltották föl természetszerűleg, és, ami az esethez leghasonlóbb, a *szabad* szóval járt régibb személyragos igenév helyét is kezdi a *hogy*-os mellékmondat pótolni, pl.: Nem *szabad* égyötök sē *hogy* eménnyen (Ada vidékén, NyF. 37:53, e h.: nem sz. égyötöknek se elmennie).** A *kell*, *hogy*-féle mondat szerkezetnek erdélyi eredete azonban nézetem szerint kétes, mert elég korán előfordul már királyhágóninenni íróknál is, pl. Katona Bánk bánjában: És még ma *kell*, h o g y ő enyém legyen! (Előversengés); és Aranynál elég gyakran, pl. A művelődés szomja pedig ... szintén ama forrásokhoz *kelle* h o g y vezessen (Össz. Munk. V. 410). S a birkaárus a bőrvarga által *Kell* h o g y pusztuljon? (uo. VII. 15 és vö. hozzá P. Thewrewknek imént említett védelmét uo. VIII. 491). Azelőtt a más-városi küldött ... Ibolya-koszorúsnak *kelle csupán* h o g y szólítson (uo. VII. 429). Tinódi nagy választékú dallamai ... népáriákban *kellett*, h o g y gyökerezzenek (Arany Hátrah. Ir. és Lev. II. 13). Általában az orthographia *kell*, h o g y engedjen némi módosulást (Aranynak egy levelében, Figyelő XVI. 85).

Ha az erdélyi eredet kétes, akkor kétes természetesen az a magyarázat is, amelyet róla Balassa adott volt (Nyr. XIX. 29—30). Ő egyoldalulag az *el kell (hogy) menjek* igekötős kifejezésmódból indult ki s azt hiszi, hogy az igekötő (ez esetben *el*) csak akkor válhatik el az igéjétől s csatlakozhatik egy másik (ez esetben a *kell*) igéhez, ha a maga igéje igenévi alakban áll, pl. *el kell menni*. Itt van azonban a tévedés. A mondatátszövődés jelenségében u. i. az igekötő épúgy eléje kerülhet valamely

* Magyarságát már P. Thewrewk Emil (Nyr. I. 475 és az Arany Aristophaneséhez írt szójegyzékében) és Veress Ignác is (Nyr. XVIII. 561) védelmezték.

** Ez a példa, valamint a közvetlenül utána következő és a példasorozat utolsó idézete is helytelenül áll Bacsó adataiban az úgynevezte 'mondatvegyülés' esetei között; valamennyiben átszövődés nélküli mondatok vannak, csak hogy a mellékmondat kötőszava a rendestől eltérő helyre került ami egyébként elég gyakran előforduló szórendi jelenség. Rendes szórenddel így hangzanék: Nem szabad, hogy égyötök sē eménnyen, — ebben pedig nincsen semmi átszövődés, illetőleg szerinte 'mondatvegyülés'.

főmondat értékű ige elé, mint bármely más kiemelt, vagy tudatunkban előbb fölmerülő mondatrész. Mondhatni u. i. ilyen mondatokat is, mint pl.: *Ki akarta, hogy húzza a dugót. Le akarta, hogy feküdjek* stb. (saját nyelvérzésem és nyelvjárásom, a nagybányai nyelvjárás szerint, amelyben szintén általános ez az átszövődéses beszéd). Nincs tehát semmi szükség arra, hogy az *el kell hogy menjek*-féle mondatfűzést az eredetibb *el kell mennem* és a *kell hogy elmenjek*-félék egymásrahatásából, contaminációból magyarázzuk.*

A *kell, hogy*-féle mondat szerkesztésmód, amelyet a Nyelvőr kezdetben hibáztatott, a mai irodalmi nyelvben annyira el van már terjedve, hogy erről a területről szükségtelen példákat idéznem. A népnyelvben is, bár általában erdélyiesnek tartják, előfordul más nyelvjárásokban is, pl. *Nem kell, engem hogy te megcsokolj* (Dunántul, idézi Simonyi, *Magy. kötőszók* II. 30). *Papok is kő, hogy légyenek* (Ada vidékén, NyF. 37:50). *Aszt a házat mégics* [a. m. mégis, hasonulással] *csak mők kő hogy végyük* (uo. 51).**

2) *Ha* kötőszós mellékmondatok is elég gyakran szövődnek át főmondataikkal. A régi nyelvből csak egy példáját ismerem, amelyben függőkérdést kapcsol a kötőszó (vö. Simonyi: *Magy. kötőszók* III. 133 s. köv. ll.): 1619: *Öcsém uram nem tudom ha eljön* (Lev. Tár II. 217, a. m. *nem tudom, eljön-e öcsém uram*). Az újabb irodalomban sűrűn találkozunk ezzel az átszövődéssel, természetesen a *ha* mai használata szerint föltételes mellékmondatokkal: *Völgyben ül a gyáva kor, s határa | Szűk köréből őse saslakára | Szédeleg ha néha felpillant* (Kölcsey, Zrínyi dalá-

* Pedig e magyarázatot Kertész Manó is elfogadta, NyF. 21:53. Itt túlzás az a megjegyzés, hogy a *hogy* nélküli *el kell menjek*-féle székelyes szerkezet „ma már az irodalmi nyelvben is szélleben járja”. Tudtommal csak az *el kell hogy menjek* szerkesztésmód lett az irodalomban általánosabbá, a *hogy* nélküli ritkább, és jóformán csak erdélyi származású írónál fordul elő. (L. alább.)

** A másik *kell hogy*-os példa az idézett dolgozatban helytelenül van az úgynevez. mondatkeveredés' esetei közé sorolva, mert átszövődés nincs benne, csupán hogy a *hogy* kötőszó a mellékmondat belsejébe került: *Nem kő* [ide mondatválasztó vessző kellene] *éty krajcárt sē hogy fizess.* (Vö. fönt, 15. l., 2-ik jegyzet.)

ban, e h.: szédeleg, ha határa szűk köréből őse saslakára néha felpillant; ez az első pillanatban merésznek látszó szórend, amint példáinkból kiderül, egészen mindennapi mondatfűzésmód). Murányi Vénus-át *mindenesetre szeretném*, ha elküldené Szentmihálykor (Arany Hátrah. Ir. és Lev. III. 45). A Visszatekintés egy részét... *nem fog ártani*, ha [a tanár] a kellő felvilágosítások kíséretében az iskolában olvastatja is (Utasítások a reálisk. tanítás tervéhez 35. l.). A zavaros és tisztátalan vizet *legokosabb*, ha nem isszuk meg (Fodor-Gerlóczy: *Egészségtan*¹ 42. l.). E szerződéseket *nagyon jól tette volna a kormány*, ha nyilvánosságra hozta volna (Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. XXVIII. 312). Az írás és irány hasonlósága... *nem csoda*, ha Heinrich Gusztávot is meglévesztette (Magy. Nyelv XIII. 288). *Nem mond olyanokat, a miket egyetemi hallgatói jobb* ha nem olvasnak el (Nyelvtudomány VI. 148—9). *Olyan lesz ön abban a naplóban, a milyenek szeretné*, ha tartanak (Budap. Hirl. XI. évf. 203. sz., tárcsa). Mintha az angolok kívánnák ezt az összeütközést, a melyet *szeretnék*, ha a törökök provokálnának (uo. 1922 szept. 30, 1. l.). Éleslátás tekintetében a világon *jó*, ha tiz ember vetekedhetett ő vele (uo. 1922 okt. 4, 2. l.). A leghatározottabb formában *kell* visszautasítanom minden ilyen beavatkozást Magyarország belügyeibe olyanok részéről, a kik *jobb volna*, ha saját ügyeikkel törődnének (uo. 1925 jan. 15, 3. l., miniszteri nyilatkozatban).

Népnyelvi ugyanilyen példák: *Tegéd nem csuda* ha sénkise szeret (NyF. 37:51). *Szégim Bálím bácsi nem csuda*, ha mindég iszik (uo.). *Aszt a kést még jó lesz má* ha lētészéd (uo.). *Asztáⁿ éty pár szál hajmát is jó lesz* ha a hozó (uo.). *A macskát legnagyobb mérgem* ha vertyogtattyátok (uo.). *Amíték* [a. m. amelyiktek] *má kész van, a legokosabb lesz* ha a lēfekszik (uo. 53, itt a *legokosabb* szó előtti *a*-ban nem a fölsőfokú melléknév mellett közönséges kiemelő névelőt, hanem a népiesen szintén *z*-je vesztett mutatónévmást: *az kell értenünk*). *Az ijem bolondot jó teszik az asszonyok* ha kihasználják (uo. 51).

3) *Mert* kötőszós mellékmondatba szintén beleszövődhetik a főmondat, pl. *Ilyen félre tekintő, merengő szemek, ne félj, mert nem állanak veled bizalmas szóba* (Tolnai Lajos, Iro-

dalom I. évf. 24. sz.). Hasonló beszéd mód bizonyára sokszor hallható az élőbeszédben, noha véletlenül nincs adatom reá.

4) *Mikor* kötőszós, időhatározó mondat, átszövődéssel: Az uramat *tizénöt esztendő s e voltam*, mikó mékszerettem (NyF. 37: 51). Szintén közönséges mondatfűzés lehet az élőnyelvben.

5) *Kérdő névmással* kapcsolt *függő kérdések* (tárgyi mellékmondatok) igen közönségesek ilyen mondatátszövődéssel. Példák a régi nyelvből: 1542: Chak az keth keth forintal kmed [olv. kegyelmed] itt voltaba is *Isten thwgia* mint [a. m. hogyan] magunkath tarthatthwk (Lev. Tár. I. 20). 1551: Az lakathottys *lassa* k. [olv. kegyelmed] *mynth* wagtak le *rwla* (uo. I. 84). 1557: Radocot meg meg nem rotak, azt [t. i. Radócot] *nem tudom meg mire* [értsd: mekkora kapupénzre] royak (uo. I. 260—1). Azert my nekönk *nem tudom* my zyksegh ez nagh pwztaban enny kewesen laknönk (uo. I. 272). 1561: Az két gyermek ló *Kd tudja* minémü erőtlen az keh miatt (uo. II. 30). 1582: Az vejit *nem tudom*, mint akarta elveszteni (Komáromy Andor: Magyarország. boszorkányp. oklevélt. 25). 1606: Vice-Ispán uram *nem tudom immár* mi végre tartja az hegyekben az vármegye népét (Leveles Tár II. 165). Az pozsonyi gyűlés *nem tudom* mi állapotba vagyon (uo. II. 169). 1705: Ez világi minden hívságos kincsnak gazdagságnak szorgalmas keresése *egy szomorú énekkel voltaképpen meg mutattatik* miben álljon (egy kéziratós drámatervezetben Irodalomtört. Közlem. II. 109). 1725: Jósza Mihályra *tudja-é*, honnét jött a nyavalyatörés (Komáromy id. m. 361). — Újabb irodalmi példák: Atyám most valamely Erdélyben nyomtatott könyvet láta meg, melyet *nem tudom* mely ház gyermekei fordítgattak (Kazinczy: Pályám emlékezete I. könyv, 7. fej.). E pár sor ismertetéssel *nem látjuk át*, miért kellene fukarkodnunk (Arany J. Hátrab. I. és Lev. II. 277). Sophoklessel *nem tudom* mit csináljak (uo. III. 40). De az ő testvére, *Ki mondja meg neki*: miért tör életére? (Arany: Toldi V. én. 14. vsz.). S ekkor tárult elének egy olyan ... természeti ritkaság, melyet *ki tudja* még hányat rejt magában a föld gyomra (Fövár. Lapok XXV. 1686, itt érdekes, hogy a kérdő névmást a mellékmondatnak egy határozószava, még megelőzi; az ilyen esetekről alább lesz szó). — Népnyelvi adatok: A Pali *a jó Isten tunná* hun csavarog (NyF.

37: 50). Aszt a szégín lánt *szeretném tunni* minek bolondid-gatod (uo. 51). Ennek a lármának *szeretném tunni* mikó lesz vége (uo. 52).

Kérdő -e szócskával kapcsolt függő kérdések mondatátszövődésére példák: Nekem is *kérdészte az asszon*, kell-é (NyF. 37: 52). A télen *nem tom* lessz-e mit ennünk (uo. 51: 43).

A kérdő névmással kezdődő függő kérdéseknek bizonyos megszokott főmondatai, mint: *Isten tudja, ki tudja, mit tudom én* stb. a nyelvhasználatban annyira összeforrtak már a tárgyi mondatot kezdő kérdő névmásokkal, hogy ezeknek úgyszólván csak határozatlan névmási értéket adó jelzőiül tekinthetők, s azért az ilyen főmondatok beékelődései már nem is teszik többé a mondatátszövődés benyomását, mint pl.: Egyszer csak elének toppan az a félbolond *nem tudom én kicsoda* (Jókai: Elátkozott család III. 89). Az embernek kedve kerekednék leugorni a szánkából, futkosni a fris hóban, meghemperegni benne, vagy *mit tudom én* miféle bolondságokat elkövetni (Vértesi Arnold elbeszélésében, Fövárosi Lapok XXV. 1325). Lásd ezekről bővebben Zolnai: Mondatt. búvárl. 32, ill. NyK. XXIII. 150.

6) *Jelzői*, illetőleg *vonatkozó mellékmondatok* átszövődéssel: 1613: Az Moyses dolgairul, *kész nevetség* az miket beszél (Pázmány: Kalauz 444). Boszorkányoknak a sötétség országá *rég ideje* a hogy birtoka, tanyája (Petöfi: János vitéz XXI. ének).* Dejszen Béni bácsit *szép mézeskalács volna*, a mivel be lehetne csalogatni a nagymama elé (Jókai, Nemzeti Kiadás XLIII. 107). A költséget, *nem akadt*, a ki viselje (Csánki: Rajzok Mátyás király korából 75. l.). Elvégre is csak éjjeli szállás kell, meg hogy a motyót *legyen* hova tegyék (Gárdonyi: Az egri csillagok II. 102). Nem azon szép fiúk közé tartozott, a kiket *van* a ki immel-ámmal szépnek ismer el (Budapesti Szemle CXXIX. 73). A sors drámai göbözését, a véletlen komikumát *nincs író*, a ki utólérheti (Ágai: Utazás Pestről — Budapestre 386). Ifju már a gyermek, elhervad az asszony / Élőhalottat *csak ő*, a ki sirasson (Szózat 1924 ápr. 20, 30. l., versben; értsd: csak ő [van] olyan, aki élőhalottat sirasson). — Az élő-

* Itt a vonatkozó alakú *ahogy* használata szokatlan, rendszeren *hogygyal* mondjuk: *rég ideje, hogy* stb. (L. alább, 23. l. b) pont.)

beszédből ilyeneket jegyeztem föl: Olyan kicsi [valami étel-darabról], hogy az ember *nincs* mit egyen rajta. Ettől *nincs* mit féljen. A nevemet *sincs* aki ismerné. Ne próbálkozzon meg hadat küldeni ellenök, mert ők *nincs akadály*, melyet elne gördítenének. A leányról *nincs az a hatalom*, amiért lemondtam volna. — Népnyelvi példák: Haldoklik az asszony, nyitott szempilláit | *Nincs* a ki befogja (Arany-Gyulai: Népkölt. Gyűjt. III. 57). Eszt a kis maradékot *má nincs* a ki megégye (NyF. 37 : 51). Ujságot *nem vót* a ki óvasot vóna (uo.). Ezén *asztán embél* [a. m. ember, a követk. szóhoz való hasonulással] *légýén*, a ki é tud mënni (uo. 52). Maj meglátom kisasszo^o, ha behozom, hogy mijen sebessen *lössz* a ki megissza (uo. 53). Kendet *sincs az az Isten*, a ki kiállná (Vác vidéke, uo. 51 : 42). Ennek az embernek *nincs az az Isten*, a ki kedvire tudná tenni (uo.)^o

Mielőtt a mondatátszövődésnek bonyolultabb és érdekesebb eseteire áttérnénk, itt kell tárgyalnom azt a mondatfűzést, amelyben a főmondat szintén a mellékmondatba ékelődik ugyan, a nélkül hogy ez utóbbinak további része, mint az eddig tárgyalt esetekben, kötőszóval vagy kapcsolószóval folytatódna, a jelenség azonban a köz-nyelvérzékre s így a kutató nyelvészre is más benyomást tesz mégis, mint a legelől említett egyszerű mondatbeékelődések (l. fönt 4. l.). Olyan esetekre gondolok t. i., amelyekben a köz-nyelvérzék a mellékmondat második felének éléről erősen érzi a kötőszó hiányát, s minthogy ezt a hiányzó kötőszót úgyszólván ösztönszerűleg beleértjük a mondatformába, az ilyen példák inkább az imént részletesen tárgyalt átszövö-

* Batta azonban hibásan sorozza az úgyn. „mondatkeveredés, mondatvegyülés” jelenségei közé a követk. példákat: A szegénynek nincs miből *adózni*. Se testyinek se lelkinék *nincs* hová *lenni*. Ezen má *van* mit *fogni*. Valamint ezt is: A télen nem tom *lössz-e* mit *ennünk*. (Ebben van ugyan átszövődés, de nem vonatkozó mondatban — mert ilyen mondat nincs a mondásban — hanem függő kérdésben.) Ezeknek a példáknak a vonatkozó névmásai ugyanis nem egész mondatnak, hanem csak egy-egy főnévi igenévnek (*adózni, lenni* stb.) a függvényei. Hasonlók a régiségben a következők: 1559: Ennekem ez dologról nincsen kinek *panaszolkodnom* (Lev. Tár I. 308). 1588: Kdnek nincs mit egyebet *irnom* (uo. II. 55). Még csak tehénhusi sem leszen min *vennem* (uo. II. 92). 1668: Nincs ki előtt *panaszinkat terjeszteni* (uo. II. 253).

dési jelenséghez, mintsem az elől említett egyszerű közbeékelődéshez valók. Pl. 1668: Szegény Czoborné asszonym praetendált adósságát *azon leszek*, mennél hamarébb accomodálhassam (Lev. Tár II. 257). Sipkáját kérte, melyet *jól emlékszik reá* — az asztalfiókban hagyott volt (Gyulai P.: Vázlatok és képek II. 134). Csak az eggyiket *monták* adjam oda (Kolozsvár, saját följegyzésem). A közvilágítás *nem szabad* szenvedjen (Kolozsvár, úriember beszédéből). Nyóc szobába *szabad* járjon (Koltó, Szatmár vm., Szabó István tanítványom följegyzése, 1912). Az Olaszország ellen indított offenziva *nem szabad* Franciaországot és Angliát arra csábítsa, hogy a flandriai csata tervét elejtse (Ujság, kolozsvári lap, 1917 nov. 3, 2. l.). Most dologom rosszul áll, . . . tehát rá, *biztos*, jó következik (Budap. Hirl. 1923 aug. 26, 12. l.). Az első, régi példában a *hogy* hiánya ősi mondatfűzés mód maradványa lehet, mert hiszen a kötőszók csak később fejlődtek ki és lettek a mondatkapcsolás jeleivé: Mikor azonban pl. az eredetileg határozószó értékű *hogy* már általánosan használt kötőszóvá lett, némely esetekben, nézetem szerint, a rövidsége törekvés folyománjaképpen épügy elmaradhatott, mint egyéb fölösleges mondat-elemek. Azért a többi, mai példáinkban a köz-nyelvérzék től ösztönszerűleg oda érzett *hogy* kötőszó a kifejezés eredetibb formájában nézetem szerint bizonyára meg is volt.

Ez az eset főrogon fönn, úgylátszik, a fönt (14. l.) már külön tárgyalt *kell, hogy*-féle szerkezettel, amelyet az erdélyies beszédmódban *hogy* nélkül is sűrűn hallhatni. Íme néhány példa: El *kell* mennyenek. Ki *kellött* fussanak (mindkét mondat a szakadáti nyelvjárásból, MNy. VI. 315). A piritus-ménekítőknek Nagyajtára *kell* mennyenek a menekítés ügyibe (Nagybacon, Nyr. XLVI. 236). Annak *nem kell* enni aggy soha (Koltó, Szatmár vm., Szabó István tanítványom följegyzése, 1912). Hégyre ügyés lassan *kell* mennyünk (Székelység, Nyr. XLV. 169, vö. még Simonyi: A magyar nyelv I. 222—3). Az irodalomban is főképen erdélyi származású íróknál fordul elő, pl.: Gyász *kellene* legyen (Petelci: Keresztek 17). Máskor az első vagy . . . ma meg erővel *kell* előkerestesselek (Barátosi Balogh Benedek mesefordításában, Budap. Szemle CXX. 403). Neki le *kell* mondjon a sok szép hegy-völgyről (ua., uo. 405). Azon vette észre

magát, hogy leányai nélkül *kellene* visszamenjen (ua., uo. 406). Iszonyatosan átkozta is érte [az elténfergett szolgát], hogy *ö kellett* ilyen messze földre járjon (t. i. helyette, Kisbán Miklós rajzában, Az Est 1918 febr. 3, 6. l.). Meg *kellett* virgácsoljalak (Bölyny György, France „Az istenek szomjaznak” c. regényének fordításában 25. l.). Úgy *kellett* legyen (uo. 61). Igen beteg *kellett* legyen (uo. 136). A néplélek tanulmányozására alakult e társaság, a melynek egyik legfőbb és nem mellékes célját *kellene* alkossa a népköltési adalékok gyűjtése... (Erdélyi Múzeum 1906. évf. 166. l.). Ki *kell* emeljük a bizottságnak egy különösen nehéz feladatát (Kolozsvári Hírlap 1917 jan. 9, 2. l.). Akik aztán ... félbe *kellett* szakítsák utazásukat (uo. 4. l.). Kivételesen más-vidéki írónál is, pl.: De az idő sorját, *kell*, sorba kövessék (Arany; Buda Halála XII. ének). Nagy világgá megy a göbé, A szerencsét *kell* próbálja (Kozma Andor: Magyar Symphoniák 217, a „Góbék” c. költeményben jellemzetességül). Itt él, itt van, meg *kell* találjam (Ady E. válog. versei 98). Napi sajtóban, nem tudni mely-vidéki írónál: Megint miattad *kell* ríjjak: Más kapta a Wahrman-díjat (Borsszem Jankó 1913 dec. 21, 2. l.). Ezekkel szemben *el kell* törpüljön a másik fölfogás (Budap. Hírl. 1922 febr. 10, 5. l.). Az igényelt import-valuta nem *kell* megegyezzen az áru származási országának valutájával (uo. 1922 okt. 10, 5. l.).

Ennek az *el kell menjek*-féle szerkezetnek magyarázata nézve mind Steuer János (Nyr. XIX. 126), mind Molecz (id. m. 165) Balassa nézetéhez csatlakoznak, amely szerint a szóbanforgó beszédmod az *el kell mennem* és *el kell hogy menjek* elegyüléséből származott volna. Balassa fejtegetése azonban (Nyr. XIX. 29—30) voltaképpen csak a *hogy* kötőszós *el kell hogy menjek* szerkezetnek magyarázataul tekinthető; a *hogy* nélküli *el kell menjek*-nek az előbbiből való keletkezésére *ö* nem vetett ügyet, és nézetem szerint ezt a szerkezetmódot nem is lehet közvetlenül az imént említett két szerkezetmódnak elegyüléséből, contaminációjából származtatnunk. Szerintem a *kell menjek*, illetőleg *el kell menjek* kifejezőmód egyenesen a

* Átszövődés nélküli ilyen használata a *kell*-nek: Mégis *kell* legyen egy Isten (Szabó Dezső: Az elsodort Ialu I. 243).

kell hogy menjek, illetőleg *el kell hogy menjek* szerkezetből fejlődött a *hogy* kötőszó elmaradásával, minden oláh hatás nélkül. A *hogy* kötőszó ugyanis éppen az erdélyies beszédben máskor is elmarad, mégpedig szólam végén, tehát nyomatékos szó előtt, és ez a jelenség hasonlít az egyes hangoknak hangsúlytalan helyzetben való elveszéséhez. Példák: Annyira elverte, [hogy] nem tudott félkelni a fődről. Úgy szeretlek, [hogy] maj' megészlek, stb. (Nagybacon, Nyr. XLV. 169). Neki nem szabad, [hogy] többet vegyen. Ideje volna, [hogy] megenyhüljön az idő (ez a két adat saját följegyzésem Kolozsvárott; vö. ezekhez a főtebb (21. l.) említett kolozsvári adatokat, *hogy* nélküli átszövődéssel).

A most tárgyalt átszövődés-jellegű, *hogy* nélküli esetek azonban az elől említett beékelődés-jellegűektől csupán a köznyelvérzékre tett benyomásuk szerint különböznek, lényegben nincs közöttük semmi különbség.

Itt említem még meg azokat az eseteket, mikor a mellékmondatba olyan kifejezések vannak beleszövődve, amelyeknek eredetibb önálló főmondat-jellege a nyelvhasználatban idővel egészen elhomályosult, s amelyek ennél fogva pusztá határozó elemmé váltak,* úgyhogy ilyenkor a mai nyelvérzék az eredetileg főnnforgott mondatátszövődést nem érzi többé. Ilyenek:

a) Az eredetileg főmondat-értékű *hadd* (a. m. hagyd) szónak közbeszövődései, pl.: Turbocz uram csak *hadd* szélvészkedjék (Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből, Nyr. XV. 137, e h.: csak hagyd, hogy szélvészkedjék v. i. zavarkodjék T. uram). Engedd, én *hadd* beszéljek vele (Jókai: Elátk. csal. III. 103, e h.: hagyd, hogy én b. v.). Az okos nem haragszik meg érte, a bolond meg *hadd* haraguggyék (Debrecen, Nyr. XXI. 43).

b) A *négy napja, öt éve, hat hónapja*-féle időhatározó kifejezések, amelyek eredetileg főmondatai voltak az eseményről szóló mondásnak, amint pl. a következő kódexkori példa mutatja még: 1508: *Ma harmad napia vaqon, hoq ezek lyttek* (Döbrentei-Kódex 319), valamint az efféle mai kifejezőmódok, mint: *„négy napja (annak), hoq y meghalt’, hoq y ide költö-*

* Effélékről l. Zolnai: Mondattani bűvárlatok (Budapest, 1893) 34. s. köv. II. és NyK. XXIII. 152.

zött, *annak már öt éve* stb. Az ily kifejezésekből azonban min-denekelőtt a főmondat állítmánya, a *van* vagy *volt*, majd a mellékmondat *hogy* kötőszava kimaradván, a megmaradó főmondati alany a maga ragtalan alakjában pusztá időhatározóvá értékelődött. Pl. A barátom *négy napja* halt meg (ebből: négy napja van annak, hogy a barátom meghalt). Az öcsém *öt éve* költözött el innen (ebből: öt éve van annak, hogy az öcsém innen elköltözött), stb.* Ennek az időhatározóvá süllyedt főmondati kifejezésnek a beszövődését látjuk a kövekező példákban: A magy. patkó nem lehet annak a népnek a sajátja, a kivel *ezer éve* h o g y együtt élünk (Szarvas G., Nyr. VIII. 20, a főmondati jelleg elhomályosulását mutatja az is, hogy a *hogy* kötőszó elé a nyelvész cikkiró nem tett vesszőt). London egyik polgári törvény-széke előtt *néhány napja* egy válópör folyt le (Nemzet 1887 júl. 31, hirrov.). Én *még akkor csak félesztendeje*, h o g y koptattam az iskola küszöbét (Jókai, Budap. Hirl. X. évf. 281. sz., tca. itt a főmondati kifejezésből a *volt* állítmány jutott lappangásba). Igen érdekes a következő hely, amelyben az eredetibb kötőszós kifejezés együtt áll az újabbszerű, kötőszó nélküli alkalma-zással, v. i. a pusztá időhatározóvá süllyedéssel: A szürke por-firból készült imposans talapzat *már egy hónapja*, h o g y elkészült, míg a bronz szoboröntvényeket *ma egy hete* vette át a Deák-szoborbizottság az öntőgyártól (Nemzet VI. évf. 172. sz., mellékl., hírek).

Ha a felsorolt mondatátszövődési eseteket a *főmondat* szempontjából vizsgáljuk át, megállapíthatjuk, hogy legnagyobb számban *kijelentő mondatok* szövődnek bele a mellékmonda-taikba. Ritkábbak a *kérdő mondatok* beszövődései. Ilyen esetek: *Mènè ǵldǵlesekèt alaitaz h o g teznèc mēden vidèkécben* (Bécsi Kódex, első adatunkban, l. fönt 6. l.). Továbbá: 1725: *Jószá Mihályra tudja-é honnét jött a nyavalyatörés* (Komáromy: Magyarország. boszorkányp. oklt. 361). Hát a bátyád s ángyad *nem félsz*, h o g y megtudja? (Arany J. Hátrah. Ít. és Lev. I. 119). Az embernek kedve kerekednék leugorni a szánkából, futkosni a fris hóban, meghemperegni benne, vagy *mit tudom én* m i f é l e bolondságokat elkövetni (Vértesi A., l. fönt 19. l.). S

* Vö. Zolnai id. m. 36 és NyK. XXIII. 154.

ekkor tárult elénk egy olyan ... természeti ritkaság, melyet *ki tudja* még h á n y a t rejt magában a föld gyomra (Fővár. Lapok XXV. 1686), stb.

Szintén ritkábbak a *főkiáltó*, illetőleg *főszólító mondatok* beszövődései, aminők: Ilyen félre tekintő, merengő szemek, *ne lélj*, m e r t nem állanak veled bizalmas szóba (l. fönt a 3. pont-ban). Önkéntelen végigröpül képzelme azon az időn, mely *mily kár*, h o g y oly hamar elmúlt (Föv. Lapok XXV. 1058). Ez a büdös kölkök *nè aggy Isten* [a. m. nincs eset rá] h o g y valaha szót foganna (NyF. 37 : 51). Az apjának *nè aggy Isten* h o t y segítene valamik (uo. 52). Ezén asztán *embél légyén*, a k i é tud menni (uo.). És ilyenek voltaképpen a *hadd* főszólító alakkal való elhomályosult átszövődéses mondások is, amelyekről föntebb (23. l.) volt szó.

Megállapíthatni adatainkból azt az érdekes jelenséget is, hogy a főmondatával egybeszövődött mellékmondat igen-igen sokszor *vonatkozó mondat*, s mint ilyen természetesen egy másik, őt megelőző főmondatnak is alá van rendelve, amelyhez szabá-lyosan fűződik s amely neki nyilvánvalóan elsődleges főmon-data, míg a beleszövődött másikat csak másodlagos főmondatá-nak lehet tekintenünk. Ilyenek, hogy a sok közül csak egyet-kettőt említsek: 1514—19: *Mondatyk kedeg hog beechben va-gyon egy ev vagy mayc. k y t mondnak* h o g azzonyok maria zevtte (Cornides-Kódex 38). 1516 és 1519: *Az ifarol eettel, k y r ó l megh paranczoltam vala h o g y ne eenneel* (Jordánszky-Kódex, Mózes I. 3 : 11). Eettel az fanak gymelczeeben *k y b ó l paranczoltam vala teenedek* h o g y ne eennel (uo. Móz. I. 3 : 17), stb. stb. Ilyen mondatfűzésekben a másodlagos főmondat két mondatkapcsoló közé van ékelődve, amelyeknek elseje, a vonatkozó névmás, a maga mellékmondatát az elsődleges főmondathoz fűzi, másodika pedig a másodlagos főmondat természetétől függő kapcsolószó. Magának a mellékmon-datnak pedig a maga sajátos, két urat szolgáló helyze-ténél fogva két kapcsolószava van, amelyeknek elseje az elül-álló, másodika a közbeszótt főmondathoz való viszonyt jelzi. És ennek a mondatszövődésmódnak el nem tagadható az a gya-korlati előnye, hogy a közvetlen gondolatközlésben a maga szabadosabb formájával az előtörő gondolatoknak kifejezését

határozottan megkönnyíti. Innen magyarázható a magyar vérmérséklethez képest való sűrű előfordulása, különösen ha meggondoljuk, hogy az ilyen szabadosabb mondatfűzésmódnak szigorúbb, átszövődéstelen formába való öntése nem jár minden nehézség nélkül. Egyáltalán a mondatátszövődés egész jelenlétében a maga közvetlenségénél fogva bizonyos elevenség és színesség nyilvánul, s azért a maga helyén alkalmazva, iránybeli jelentőséget is tulajdoníthatunk neki. (Vö. NyF. 37 : 50.)

Bevezetőleg azt mondtam, hogy a *mellérendelő* mondatok közönségesen a maguk egészében csatlakoznak egymás mellé, olyan rendben, aminőt a gondolat természete követel, és hogy ez a rend csaknem kivétel nélküli. Mindazonáltal találtam megfigyeléseim között két olyan érdekes esetet, amelyekben kivételesen a mellérendelő mondatok is átszövődnek egymáson, ú. m.: Midőn felségteknek köszönetet mondok a látogatásért, melyet *oly jók voltak* és nálam tettek . . . a császár ő felsége és a császárné ő felsége egészségére üritem poharamat (Budap. Hírl. XVI. évf. 236. sz.).* És: A gyermekeim is *négy-öt év* és felbajuszosodnak (Gárdonyi G.: Az a hatalmas harmadik 56). Az előbbi példában az eredetileg voltaképpen jelzői mellékmondatba: „melyet nálam tettek” egy mellérendelő mondat van beleszőve: „oly jók voltak” (vö. „legyen olyan jó és segítse föl a kabátomat” stb. mindennapi udvarias kérés mód, kapcsolt mondatokkal), noha a francia eredetiben egységes mondat van, bár igeneves szerkezettel, ami értelmileg mintegy külön mondatnak felel meg. A Gárdonyi-féle mondás pedig eredeti és rendes formája szerint így hangzanék: „Négy öt év és a gyermekeim is felbajuszosodnak”, amely mellérendelő mondatkapcsolásnak első tagja (magában véve megrövidült, hiányos mondat ilyesmi helyett: „négy-öt év múlik” stb.) csak akkor került a tudat nézőpontjába, amikor a másik mondatnak alanya: *gyermekeim* már ki volt mondva. Ilyenfajta bizonyára ritkább mondásokat az előbeszédben, sőt közvetlenebb nyelvű irodalmi művekben természetesen többet is lehetne még találni, azonban

* Egy uralkodói pohárköszöntőnek fordításában, amelynek francia eredetije ugyanazon újságközlemény szerint ez: En remerciaient leurs majestés de la visite, qu'elles ont bien voulu me faire . . . je bois à la santé de sa majesté, stb.

alkalmasint könnyen elsiklanak a megfigyelés elől, mert nem olyan szembetűnők, mint az alárendelésben előforduló és fönt bőséges példákban bemutatott mondatátszövődések.

II.

A jelenség legközönségesebb és legegyszerűbb eseteinek e bemutatása után megállapíthatjuk érdekesebb fejleményeit is.

1) A fő- és mellékmondat egybeszövődése következtében gyakran megesik, hogy két kifejezett alany kerül ilyenformán közvetlenül egymás mellé, amelyek közül az első a *mellékmondaté*, a második a *főmondaté*; és ez az egymás mellé kerülés a megértést mégsem zavarja, mert a főmondat alanya új szólamot kezd, és a főmondati részt gyorsabb menetben és alantabb hangon ejti a beszélő. Pl. 1561: Az a két gyermek Ió *Kd* tudja minémü erőtlen az keh miatt (Lev. Tár II. 30). 1588: Hogy *Kd* az törvényre idején akar jöni, *Kdet* örömezt látom, de az *törvény Isten* tudja leszen-e vagy nem (uo. II. 53). Ez az eredmény pedig irodalomtörténetírásunknak egy olyan feladatára utal, mely *ideje* lenne, hogy foglalkoztasson bennünket (Beöthy Zsolt beszédéből, Irodalomtörténet 1915. évf. 68. l.). A miniszterelnök szeliden figyelmeztette . . . amire *Thaly kicsi hijja*, hogy sirva nem fakadt (Nemzet V. évf. 20. sz.). Ez a Kovács János lova, aki *kicsi-hijja* [így] hogy el nem ment a háboruba (Borsszem Jankó 1909 ápr. 4. 12. l.). *A Pali a jó Isten* tunná hun csavarog (NyF. 37 : 50—51).

Amint e példákban látni, a mellékmondati alany rendszerint megelőzi a főmondatit. A megfordított esetre csak olyan példát idézhetek, amelyben az eredeti főmondat, a *négy napja, öt éve*-féle kifejezés immár valóságos időhatározóvá süllyedt (vö. fönt 23. l.) s ennél fogva mint ilyen az időhatározó természetéhez képest akár az alany előtt is elhelyezkedhetik: London egyik polgári törvényszéke előtt *néhány napja* egy *válópor* folyt le (Nemzet 1887 júl. 31). Az efféle mondatokban a mai nyelvtudat előtt természetesen már csak egy alany van, amely eredetileg a mellékmondaté volt.

2) Előfordulhat olyan eset, hogy a beszövődött főmondatnak nevezőalakban álló névszói állítmánya — olvasva — első

pillanatra a mellékmondat állítmányának látszik; a magyar olvasó azonban csakhamar észreveszi a mondatfűzés sajátosságát, és a főmondati állítmányt, úgy amint a szónok, illetőleg író eredetileg mondotta vagy célózta volt, alantabb hangon és gyorsabb menetben ejti ki a mellékmondatnak folytatódó része, vagyis a voltaképeni állítmánya előtt. Pl. Egy háboru ebben a legcivilizáltabb világországban és éppenséggel a legműveltebb nemzetek közt *erkölcsi és anyagi lehetetlenség* hogy hónapoknál tovább tartson (Budap. Hírl. 1917 dec. 25, vezércikkben, itt az *erkölcsi és anyagi lehetetlenség* nem állítmánya az *egy háboru*-nak, hanem az *egész* mondatnak főmondata). Az előbeszédben az ilyen eset is bizonyára gyakori lehet, noha az irodalomban természetesen ritkábban fordul elő.

3) Előfordulhat, hogy ugyanazon, főmondati ige elé két mondat tárgy kerül, azonban természetesen csak a közvetlenül előtte álló tartozik a főmondat állítmányához, a megelőző a mellékmondatnak a része. Pl. 1553: *A zonyomatt feleségdet azt monda* Nemay Mathe hogh yoban [a. m. jobban] wagyon (Lev. Tár I. 106). 1556: *Az sanchoth ewhees* [a. m. ő is] *azth mongja*, hogj az war elöth kj zen [olv. kisen, a. m. készen] wala (uo. I. 193). Ha majd az ellen földét *azt* hiszik Sajátjuk, s az övék az ellené (Arany J. Össz. Munk. VIII. 107). *A nyakát má as* [a. m. azt, hasonulással] *sé tuggya* hogy illezzesse kinyéssigibe (NyF. 37 : 51).

4) A legegyszerűbb példákban az átszövődéses mondatok a maguk részeit eredeti alakjaikban őrizik meg. Érdekesebbek azonban az átszövődésnek olyan esetei, amelyekben a mellékmondatnak valamely tagja a főmondathoz, vagy fordítva a főmondatnak valamely tagja mondatfűzésileg a mellékmondat-hoz alkalmazkodik. Ezeknél is érdekesebbek pedig azok a példák, amelyekben a két mondatnak kölcsönös alkalmazkodását vehetjük észre egy-egy mondattagjukon. Az ilyen eseteket *attractionnak* szokás nevezni, és ezek az átszövődésnek már nagyobb fokát mutatják.

a) A *mellékmondat* alkalmazkodásai:

a) Legközönségesebben a mellékmondat alanya kénytelen az átszövődés következtében a közelében álló főmondati állítmányhoz alkalmazkodni, mégpedig oly módon, hogy a főmon-

dat igéjének átható jelentésénél fogva annak tárgyává alakul át és tárgyalakban jelenik meg. Pl. a régiségből: 1551: *Semmy dolgunkat nem twgyok* mybe wagyon (Lev. Tár I. 90, e. h.: nem tudjuk, semmi dolgunk miben wagyon). 1553: *A zonyomatt feleségdet azt monda* Nemay Mathe hogh yoban wagyon (uo. I. 106, e. h.: azt mondá N. M., hogy asszonyom feleséged jobban wagyon). Az *köblet* [a bornak] *twgya k*: hog tyzenhat pyntet tezen (uo. I. 119). Az *thébyth* hathra *mongyak* hogh wagyon (uo. I. 166—7, e. h.: azt mondják, hogy a többi hátra van). 1556: *Az sanchoth ewhees* [a. m. ő is] *azth mongja*, hogj az war elöth kj zen [olv. kisen, a. m. készen] wala (uo. I. 193). 1557: *N.* [olv. Nagyságod] *az en oda fen walo menessew mreles zerezen egj lewelet*, ... hogj *dolgomat erchyem* myben wagyon (uo. I. 213). *Senkj t* nem *latom* hoig [olv. hogy] hadban kezwlne (uo. I. 232). Az *totoknal* ez *eztendeyt* [értsd: ez esztendei kapupénzt] meg [olv. még] nem *tudom* mini [a. m. mai: mennyi] (uo. I. 260). 1558: Ezekben [értsd: ezek között, a jobbágyok között] wagyon *oly*, *kyt* az *vthan kisen* [olv. kisen, a. m. későn] *thwtam meg*, hogh *el menth volth* velek (uo. I. 281). 1584: *Ez Szabó Katót* munkájával *látták*, hogy élt (Komáromy Andor id. m. 35). 1606: *Lippay uramat* nem *hallottam*, hogy még is Bécsbe ment volna (Lev. Tár II. 169). 1622: *Az kis fiokat is irták*, hogy jó egészségben wagyon (uo. II. 138). 1639: *Vadas uram levelét* senki nem *tudja* honnét jött (uo. II. 276). 1664: *Széchi György öcsém uramat értettem* [a. m. megtudtam], hogy jó hozzám (uo. 251). 1668: *Az erdélyieket, beszéli*, hogy mily nagy félelemben vannak (uo. II. 253). 1723: *De a többit* ... nem *látta* világosan kik voltak (Komáromy A. id. m. 308—9). 1724: *Az keszkenőt láttam*, hogy a hóna alatt volt (uo. 336). — Az újabb irodalmi nyelvből: Ha majd az ellen földét *azt* hiszik Sajátjuk, s az övék az ellené (Arany J. Össz. Munk. VIII. 107). *Ezt* már máskor is *megmutattam*, hogy nem való (Arany J. Hátrah. Ir. és Lev. II. 538). *Ezt a mulatságot* nem *szeretném* ha valahogy elromlanék (uo. III. 82). *Ifjúi lelkét* isten *tudja* hol jár (Arany László: Délibábok hőse II. ének, 29. verssz.). — Népnyelvi példák: *Annak a kis leánynak a vesztességét szeretném tudni*, hogy történt (Nyr. XII. 509). A

lovat a fogáruul lehet megismerni hogy hány éves (Székesfehérvár, saját följegyzésem a 90-es évekből). A naccságos urat tessék megmondani, hoty hun van (NyF. 37:51, a dolgozat szerzője a jelenséget így állapítja meg: „a mellékmondat alanya formára a főmondat tárgyává lesz”). Mindég az a p j á t k é r d ő z i, mikó gyüm má haza (uo.). A t o r k á t p a n a s z o j j a s z é g i n, hoty fáj (uo.). Má még a p i p á m a t n e m t u d o m, hun van (uo.). Eszt a l á n f é l é t é s z r e s é v ő s z i az ember, mijen hamá mēgnyöl (uo.). Csak éty körtét tanátam, e s [a. m. ezt, hasonulással] s é t u t t a m hoty van (uo. 53, a. m. nem is tudtam, hoty ez is van).

Ez az alkalmazkodásmód, bármily régi adataink vannak is rá, úgy vélem, csak másodlagos jelenség, amennyiben az efféle átszövődéses mondatok még ma is mondhatók a mellékmondat alanyának tárgygyá való átalakulása nélkül is. Teszem a legelső példánk így is hangozhatnék: Semmi d o l g u n k n e m t u d j u k miben van, stb. Azonban egészen érthető, hoty az átható ige miatt a közelében levő mellékmondati alanyon csakhamar olyan mondatfűzési forma érvényesült, amelyet nyelvérzékünk az átható igével már teljesen megszokott, s ez a mondatfűzési forma teljesen elnyomta aztán az illető szónak eredetibb alanyértékét. A tárgygyal való mondatfűzési formának a nyelvérzék előtt való ezt a földéződését csak megkönnyíthette az a körülmény, hoty az ilyen átszövődések főmondati igéi kivétel nélkül tárgygyas ragozású alakban állanak, még pedig azért, mert mellékmondataik tárgygyi mondatok. Azért igen csodálkozunk kell azon, hoty ezt a nyelvünk természetéből folyó alkalmazkodást, attractiót némelyek idegenszerűségnek tartották, csupán azért, mert a latin nyelvben is elég közönséges.*

β) Ritkábban a mellékmondatnak más mondatrésze is átalakulhat a főmondati ige tárgygyává. Erre eddig csak a következő példát idézhetem, amelyben birtokos jelző lett ilyenformán tárgygyalakúvá: Egyszer egy pompás művét kérdezte

* A Nyelvőr XXVII. 389. lapján idegenszerű szerkezetnek van bélyegezve XVII. századi költőinknek, Gyöngyösinek a következő helye: Azonban a bírót *mondják*, hoty eljött már, A XXXVI. k. 63. l. pedig latin hatásból van magyarázva Pázmánynak következő mondatfűzés módja: Az Izrael fiaí, k i k e t m o n d á m, hoty Jeroboám után indultak vala, elhatták az istent.

egy külföldi nagyúr, mi az ára (Fővár. Lapok XXV. 1006, tárcában, e h.: egyszer azt kérdezte egy külföldi nagyúr, mi az ára egy pompás művének). Természetes, hoty az ehhez hasonló átszövődés az élőbeszédben gyakrabban is előfordulhat.

b) A főmondat alkalmazkodásaiban kétféle esetet figyelhettem meg.

a) Az egyik éppen fordítottja a mellékmondat alkalmazkodása első (a. alatti) fájának, amennyiben míg amott a főmondati ige a mellékmondati alanyra volt átalakító hatással, addig itt a mellékmondat tárggya a közelében álló főmondati állítmányt kényszeríti olyan nyelvtani alakban való megjelenésre, aminőt a maga természete a magyar mondatfűzés törvényei szerint megkíván. Pl. 1514—19: Az atya nagyob zereimel [a. m. szerelm-mel, azaz: szerelemmel] neuely tárggya [olv. tartja] fel az oly fyat melyet *laa*t hoty hasonlatos ev hozya (Cornides-Kódex 3, a *laa*t igének a maga tárggyi mellékmondata előtt szabály szerint tárggyas ragozással, vagyis így kellene hangzania: *laa*tja, hoty hasonlatos ő hozjá'; mivel azonban viszont a *mely* vonatkozó névmást mint tárggyat szabályszerűleg alanyi ragozású igével kapcsoljuk, azért a *melyet laa*tja' kifejezés módot, amely szabálytalan benyomást tenne, a nyelvérzék kénytelen az alanyi ragozású igével szerkesztett *melyet laa*t fűzés móddal cserélni föl). 1556: En ... az nemeth kamarasoknal zywe m zerynth thereketthem mynth yobban thwtham, kytt *hyzek* hoty the k.-nek nem lezen karara (Lev. Tár I. 180). Ky [a. m. némelyik] fesswenssegeth, ky gondwysselletthlensegeth, ky egyebett *mond* hoty az oka (uo. I. 181). 1560: Im wrammak kommendalom az saladjath [egy halfaj], k j t h *hyzek* hoty k. jó newen wezen (uo. I. 365). 1563: Küldöttünk egy inget is neki, k i t *adjon* az Ur Isten, hoty nagy jó egészséggel megviselhessen (uo. II. 63). 1584: Senki penig ott nem volt a szidogatáskor, hanem a néném, k i t *hiszek*, hoty meg nem mondotta neki (Komáromy A. id. m. 32). 1620: Az Kd jó egészségét ... megérttettem, k i t *engedjen* Isten ő szent felsége, hoty ennekutána is Kd felöl hallhassak (Lev. Tár II. 219). M i t *akarsz*, hoty tegyek? (Thewrewk E. példája a köznyelvből, Egyet. Philol. Közlöny VII. 392, vö. máskülönben: *akarod*, hoty tegyek valamit'). Csak má t é g é d

lát nálak hogy visznek (NyF. 37:51). Ijen időt én sē *tudok*, hogy lét vóna az idén (uo.). Mindég aszt adok neki, amit *tudok* hosz [a. m. hogy, hasonulással] szeret (uo. 53).

E példák közül az 1560., 1563. és 1620. évekből valókbán, valamint a legutolsó népnyelvi adatban azt is látjuk, hogy a vonatkozó névmásnak alanyi ragozású ígét követelő hatása a főmondati ígén kívül a mellékmondati ígére is áttérjed: *veszen, megviselhessen, hallhassak, szeret*; mert hiszen ezekben a mellékmondatok, ha nem vonatkozó névmással volnának kapcsolva, így hangzanának: hogy jó néven *veszi*; hogy ... egészséggel *megviselhesse*; hogy ezt ennekutána is ... *hallhassam*; hogy *szereti*. Hogy a főmondatnak ez az alkalmazkodása másodlagos fejlődési jelenség, bizonyítja a következő régi példa: 1557: *Senkijt nem latom hoig [olv. hogy] hadban kezwlne* (Lev. Tár I. 232). Itt a főmondati ige a mellette levő mellékmondati tárgynak természeté dacára (vö. *nem látok senkit'*) megmaradt még a maga eredeti tárgyias ragozású alakjában, amint a tárgyi mellékmondattal bíró főmondatok ígéjén a magyar nyelv szabályszerűleg kívánja.

β) A főmondat alkalmazkodásának másik fajtája az, hogy *állitmánya* személyben és számban a mellékmondat alanyához igazodik. Erre csak egy példát tudok ugyan idézni, amelyben a személybeli egyezés szüksége nem is forog fönn, de bizonyára nemcsak hogy ehhez hasonlót több példát is lehetségesek, aminőket egyelőre mondva csináltam, pusztán a magam nyelvérzéke után. A tényleges adat ez: Meghatározván az eseteket és elveket, melyek e codex szerzőjét fordítási munkájában jelen felfogásom szerint *látszanak* hogy vezérlék, stb. (Fogarasi János cikkében, NyK. I. 9, e h.: *látszik*, hogy stb.). A magam nyelvérzéke szerint pedig nem volnának lehetetlenek az efféle mondatfűzések sem, mint pl.: Ezt mi úgy *tününk föl*, hogy nem *akarjuk*, stb., e h.: *Úgy tünik föl*, hogy ezt mi nem *akarjuk*, stb.

c) A legérdekesebb esetre, a *főmondatnak és mellékmondatnak kölcsönös alkalmazkodására* a következő, részben már idézett, de e tekintetből még ki nem emelt példákat sorolhatom föl: 1514—19: Az atya nagyobb zerelmel neuely tárgya fel az

oly fyaat melyet *laat* hog hasonlatos ev hozya (Cornides-Kódex 3, e h.: *mely, látja*, hogy' stb.). 1556: En... az németh kamarosaknal zywem zerynth thereketthem mynth yobban thwtham, kytth *hyzek* hogy the k-nek nem lezen karara (Leveles Tár I. 180, e h.: *ki, hiszem*, hogy' stb.). Ky fesswenssegeth, ky gondwysselletthlensegeth, ky egyebett *mond* hogy az oka (uo. I. 181, e h.: *mondja*, hogy egyéb az oka'). Ha Isthén akarathyabol zemben lezwnk, bewebben zolhathwnk myndenrwl, kytth rewyd napon *hyzek*, hogy megh lezen Isthén segechegebwl (uo. I. 182, e h.: *ki... hiszem*, hogy' stb.). 1584: Senki penig ott nem volt a szidogatáskor, hanem a néném, *kit hiszek*, hogy meg nem mondotta neki (Komáromy A. id. m. 32, e h.: *ki, hiszem*, hogy' stb.). Hogyhogy fér az Isten böltseségéhez, hívni azt-is a' meg-térésre, a' *kit bizonyoson tud*, hogy meg-veti az' hivatalt [a. m. hívást] (Pápai Páriz Imre: Keskeny út, 1719-i kiad. 59. l., e h.: *a ki, bizonyosan tudja*, hogy' stb.) A muzeum könyvtárában majdnem minden könyvet *tudott*, hogy hol áll (Föv. Lapok XXVI. 61, e h.: *tudta*, hogy majdnem minden könyv hol áll' stb.). Mindezekben a példákban egyrészt a mellékmondat alanya a főmondati állitmány hatása alatt tárggyá vált, másrészt a főmondat állitmánya a már tárggyá vált mellékmondati alanyhoz igazodott ragozási alakjára nézve.

5) A két mondat átszövődésének eredménye azonban legkülönösebben az *is* (régibb alakja szerint *ēs*) kötőszón mutatkozik. Ennek ugyanis érdekes fejlődése az, hogy a *nem* tagadó és a *ne* tiltószóval, valamint a *nincs* tagadó ígével *sem, se*, illetőleg *sincs* alakban egybetapadt (*ēs nem > snem > sem; ēs nincs > snincs > sincs*), úgyhogy pl. ez az eredeti kifejezés-mód: *én is nem* voltam ott' ezzé fejlődött: *én sem v. o.*; ez pedig: *te is ne* tedd azt' ezzé: *te se t. a.*' stb. Ez az egybetapadás akkor is végbemegey, ha az *is*-nek az összetett mondatokban az első mondat végén, a *nem* vagy *ne*-nek pedig a közvetlenül következő mondat elején kellene állania. Pl. e helyett: *ha meghalok is, nem bánom*' azt mondjuk: *ha meghalok sem bánom*' stb., és rendesen nem is teszünk vesszőt a két mondat közé, mintegy érezve, hogy a *sem, se*-ből valami még az első mondatához tartozik (l. Zolnai: Mondattani bűvár-

latok 51). Mármost az *is*-nek a tagadó szóval való ez az összetapadása a szövődéses mondatokban is közönséges. Erre régibb példákat már Simonyi idézett, pl.: 'az úrnak csak legalábbvaló szolgálatára *sem alitja* h o g y méltó volna', amely mondatfűzés eredetileg így hangozhatott: 'nem alitja, hogy az úrnak csak legalábbvaló szolgálatára *is* méltó volna' stb. (I. Magy. kötőszók II. 82—83, jegyz.). Mai példák: Még szerény céljokhoz *sem merték reményleni*, h o g y aránylag rövid idő alatt oly közel jutnak (Égyet. Philol. Közöny VII. 13). Kendet *sincs az az Isten*, a k i kiállná (NyF. 51:42, a. m. *nincs az az Isten*, a k i kendet i s kiállná', természetesen közvetlenül ilyen mondatfűzésből fejlődve: 'kendet i s *nincs az az Isten*, a k i kiállná'). Ilyen utóbbiféle mondatfűzések, amelyek az összetapadás lehetőségét szemléltethetővé teszik, valóban elő is fordulnak még, pl. A szerződést i s, *nem* a nemzet volt az első a k i szétépte (Kossuth Irataiból, I. Simonyi id. m. II. 82).

6) A *hogy*-gyal való átszövődéses mondatfűzés jelenségét Simonyi (a nélkül hogy ilyen nevet adott volna neki) úgy állapította meg, hogy amikor — az ő szavait használva — „a főmondat a mellékmondatnak két része közé van ékelve”, olyankor „a kötőszó a mellékmondatnak mindig második részét kezdi meg” (id. m. II. 80), illetőleg, hogy ilyenkor a *hogy* kötőszó a főmondat közbeékelésével ketté vált mellékmondatnak az utórészét kezdi meg (uo. 81—82). Az esetek legnagyobb részében csakugyan így is van a dolog: a kötőszó a mellékmondat utórészének az élén áll. Azonban kötőszavaink, és különösen az amúgy is legközönségesebb *hogy* a rendes mondatsorakozásban is nem egyszer vonul a mellékmondat élétől távolabbra. Pl.: 1545: Az kmed leueleywel *hogy* jwtha Pechy Janos wgh irthwk ez leuelet knek ... s az kmed leueleyt *hogy* el olwasank wgh irtwk ezt knek (Lev. Tár I. 30). 1551: Ezth *hogy* erthe, mynd jarasth az keth resth fegyweress kezzel reyam kwlde (uo. I. 83). 1555: Es *hogy* megh zala chasar Feyer warath, es az agwkath *hogy* az kapwra hozak, ... akoron en fejeth wethem wala Amhat aganak (uo. I. 156—7). Kadar-kwthon félywl az wthon *hogy* meghyénk wala, talalkozanak ryank [a. m. reánk] thérékék (uo. I. 166). 1557: Pynkesd napyan *hogy* k-nel walek, mondottam wala k-nek, *hogy*, stb.

(uo. I. 243). Hanem ada kapholom [a. m. káptalan] neky pynzth, kywel meges egh ezthendeygh thanollyon, az ezthende mvlwa *hogy* ky wywyon (uo. I. 268). 1559: Otth az lorol *hogy* lhge zal, az lhoo rangya [olv. rántja] el magatth, ffwth bhge (uo. I. 311). 1560: Mostani wtomban *hogy* jwtek, igen meg fazottam [= megfázódtam] wala (uo. I. 360). 1700: Engem egy darab fáért, *hogy* szólottam, megfenyegetett (Komáromy A. id. m. 194). Egy fiat [a hét szülött közül] Megtart magánál — a többit, *hogy* öljem Meg, azt parancsolá (Katona: Bánk bán I. föl. I. jel.). Nincs időm továbbra, *hogy* maradjak itten (Arany: Toldi VI. én. 17. vszak, e h.: nincs időm, hogy továbbra m. i.). Nem kell, engem *hogy* te megcsókolj (dunántúli mondás, Simonyi id. m. II. 30). Nem kö éty krajcárt sē *holy* fizess (NyF. 37:51), stb. Egészen érthető tehát, hogy a mondatátszövődés esetében sem kell a *hogy*-nak nyomban a főmondati rész után következnie, vagyis nem kell okvetlenül az élén állnia a mellékmondat hátramaradó részének. Ezt Simonyi nem vette észre, pedig egyik példája (id. m. II. 82), amelyet, mellesleg modva, fölületesen, eltorzítva közöl, éppen ilyen esetet mutat, ú. m.: 1544: Gomboth [Sim.-nál: galambot!] *irtham wala* wörösseth, selem gomboth kilenczeth, faraszvara [a. m. fara szijára, vö. Nyr. XXX. 184] valoth h o g' weg' (Lev. Tár I. 27, itt tehát a mellékmondat utórészének a 8-dik szava a kötőszó). 1545: Teged es örölkünk egéssegben lenned h o g y hallwnk (uo. I. 28). Naty [a. m. nagy, hasonulással] szitát láttam a hélén egy asszo^o h o g y vitt (NyF. 37:53). Az is előfordulhat természetesen, hogy a függő kérdés átszövődése esetében sincs a kérdőszó közvetlenül a mellékmondat utórészének az élén. Pl. S ekkor tártult élénk egy olyan ... természeti ritkaság, melyet *ki tudja* még h á n y a t rejt magában a föld gyomra (Föv. Lapok XXV. 1686), aminthogy az egyenes kérdésnek is élére kerülhet az itt szereplő még szócska, pl. Még *hányszor* figyelmeztesselek arra? E h.: *hányszor* figyelmeztesselek még arra? stb.

7) A főmondatnak a mellékmondatba való szövődése a legtöbb esetben úgy történik, hogy a főmondat a maga egészében ékelődik bele a mellékmondatba. Azonban ritkábban előfordul az is, hogy a főmondat maga is kétfelé szakad, vagyis *hogy* szálai kétszeresen szövődnek át a mellékmon-

dat szövedékén. Ilyen példák, a főmondat elemeit dült betűvel jelezve, a következők: 1559: *Az Chanakyak* mynd ezekről *kernek wala*, hogh wramnak irnek (Lev. Tár I. 326, e h.: az csanakiak kérnek vala, hogy mindezekről írnek uramnak). 1636: *Talám* az Isteni titkoknak, és bölcseségnek, te-benned, mint gazdag tár-házban le-tet kincseit, *akarod* hogy tanúlljuk tölled? (Pázmány: Predikacziok 45, e h.: talán azt akarod, hogy az isteni titkoknak stb.). Megvond [a vitorlát], *ha* hatalma *látod* [a. m. látod] hogy elragadott (Rímay János XVI—XVII. századi költőnek egyik versében, I. Toldy: A magy. költészet kézikönyve I. 138, ebben a példában a *hogy*-os mellékmondatnak közvetlen főmondata maga is alárendelt mondat). *Könnyebb* az elmét hogy legyen és mi legyen *megtudni*, mint akármit egyebet (Apácai Cserénél, I. Beöthy: A magy. nemzeti irodalom történeti ismertetése, 6. kiad. I. 283, e h.: könnyebb megtudni, hogy [kérdő névmás] legyen és mi legyen az elme, mint akármit egyebet). 1728: Kátán, Borsó István volt egyik társa, de két esztendeje, *hogy már* Tiszán túl *nem tudja*, hova ment lakni (Komáromy A. id. m. 409). *Hát* a bátyád s ágyad *nem félsz*, hogy megtudja? (Arany J. Hátrah. Ir. és Lev. I. 119, e h.: hát nem félsz, hogy a bátyád s ágyad megtudja). *De még* szerény céljokhoz *sem merték reményleni*, hogy aránylag rövid idő alatt oly közel jutnak (Egy. Philol. Közl. VII. 113, e h.: de még azt sem merték reményleni, hogy szerény céljukhoz aránylag stb.). *Egyszer* egy pompás művét *kérdezte egy külföldi nagyúr*, mi az ára (Föv. Lapok XXV. 1006, e h.: egyszer azt kérdezte egy külföldi nagyúr, hogy egy pompás művének mi az ára). Annyi törökkel volt életemben bajom, *hogy biz* én *nem csuda*, ha egyiket másikat elfelejtem (Gárdonyi: Az egrí csillagok II. 86, tkp. e h.: ,hogy bizony nem csuda, ha én egyiket-másikat elfelejtem'; hogy a *bizony* helyett ennek rövidült *biz'* alakja van használva, amely csak magánhangzós kezdetű szók előtt [pl. *biz' én*, *biz' ő*, *biz' úgy* stb.] járatos, ez arra vall, hogy a *nem csuda* képzete csak utólag, a *biz én* szavak kimondása után lépett föl a gondolatban). Mit hoz még a Mikulás? — *Hát* mit *szeretnél*, hogy hozzon? (Gárdonyi: Messze van odáig 203, e h.: hát hogyan szeretnéd [a. m. hogyan kívánnád], hogy mit hozzon; a *mit* u. i. nem a főmondati *szeretnél* szónak, hanem a

mellékmondati *hozzon*-nak a tárgya). Máskor az első vagy ... *ma még* erővel *kell* előkerestesselek (Barátosi Balogh B. mese-fordításában, Budapesti Szemle CXX. 403, e h.: ma még [az] kell, hogy erővel kerestesselek elő). *Neki* le *kell* mondjon a sok szép hegy-völgyről, erdő-mezőről (ua., uo. 405, e h.: neki kell, hogy lemondjon stb.). *Mégis* úgy *kell* legyen, hogy gonoszak ösztöneim (Bölöny György, France „Az istenek szomjaznak” c. regényének fordításában 71, e h.: mégis kell, hogy úgy legyen, hogy stb.). *Még* a nevemet *sincs* aki ismerné (köznyelvi mondas, e h.: még az sincs, aki a nevemet ismerné). *Mék* [a. m. még, hasonulással a 'fizenkét' szóhoz] 12 esztendős *sé* *hiszém*, hogy van (NyF. 37: 50, e h.: még azt se hiszem, hogy van 12 esztendős). *Má* *még* a pipámat *nem tudom*, hun van (uo. 51. e h.: már még azt nem tudom, hogy a pipám hol van). Aszt a házat *mégics* [a. m. mégis, hasonulva] *csak* *mék kő* hogy végyük (uo., e h.: mégis csak kell, hogy megvégyük azt a házat). *Ez a pupák* *má* *még* a kalapját *nem tuggya* hun keresse (uo., e h.: már még azt nem tudja, hogy a kalapját hol keresse). *Bizony* én rám *sincs má*, aki gondot viséne (uo. 52, e h.: bizony olyan sincs már, aki én rám viselne gondot). *A piritus-ménekítőknék* Nagyajtára *kell* mennyenek a menekítés ügyibe (Nyr. XLVI. 236, e h.: a spiritusz-menekítőknék kell, hogy Nagyajtára menjenek stb.). Az ilyen összetett mondatokban tehát a szó leg-szorosabb értelmében vett mondatátszövődés állapítható meg.

8) Végül a mondatátszövődés a legkülönösebb alakuláshoz az ilyen székelyes, illetőleg erdélyies beszédmódban jutott, mint: *Én kell* elmenjek hozzá (Kolozsvárt jegyeztem föl). Ebben a beszédmódban tehát a következő mondatalakulások jöhetnek létre:

É n	k e l l		í r j a k.
T e	k e l l		í r j.
M i	k e l l		í r j u n k.
T i	k e l l		í r j a t o k.
Ó k	k e l l		í r j a n a k.

Minthogy ezekben a mellékmondat a l a n y a a főmondat állítmányával egy szólamba és közvetlenül egymás mellé kerül, az a különös helyzet áll elő, hogy az alanyi névmás egy neki alakilag még nem felelő állítmánnyal társul. Ezt a külö-

nösséget természetesen csak a nyelvész érzi, aki igen meg lehet akadva, ha fölvetődnek a kérdés, hogyan kell az ilyen összeolvadt, immár egyszerű mondatnak látszó mondásokat mondatlanilag elemezni, vagyis mondatrészeikre tagolni. Mi a nyelvtani alanya és mi a nyelvtani állítmánya az ilyen mondatoknak? Az *én, te* stb.-e az alany? Akkor hogyan áll mellette a személyben, illetőleg számban meg nem felelő *kell* ige? És mi az állítmány? Lehet-e a *kell* szó az állítmány, mikor az alannyal a másik ige, a fölszólító alakú egyezik? És ha a *kell* ige az állítmány, minő mondatnyi viszonyban van vele a másik határozott alakú ige, az *irjak*? Ha pedig az alannak megfelelő *irjak* az állítmány, hogyan fér meg vele a mellette álló másik határozott ige? Ezekre a kérdésekre alig adhatni egyenes feleletet. Az ilyen mondatokat csak fejlődéstörténeti alapon elemezhetjük, ha azt mondjuk, hogy bennük két mondatnak egybeolvadása forog fön, úgyhogy az eredeti főmondat a *kell* ige alakjában mintegy pusztá formassággá, módosító igévé süllyedt. Más nyelvre a latinon kívül alig tudnók híven, szószerint lefordítani az ilyen kifejezésmódokat; erre a nyelvre is csak azért, mert a latinban, amint látni fogjuk, vannak hozzá hasonló mondat szerkesztések. Latinul a föntebbi erdélyies beszéd így hangozhatnék: Ego oportet scribam. Tu oportet scribas, stb. Ez a mondat szerkesztésmód a fejlődésnek ugyanazt a fokát mutatja tehát, mint az előbbi szakaszban (23. l.) említett *négy napja, öt éve* stb.-féle köznyelvi időhatározók, amelyek, amint mondtuk, voltaképpen főmondatai az eseményt tartalmazó mondatnak. És hasonló fejlődést mutat a határozatlan névmásoknak az a kifejezésmódja is, mikor valamely kérdő névmás elé a határozatlanság jelzéséül egy egész mondatot vetünk, amelyhez a kérdőnévmás kifejezés mondatlanilag voltaképpen a függő kérdés, vagyis a tárgyi mellékmondat viszonyában áll ugyan, ezt a viszonyt azonban már nem érezzük, mert a kérdő névmás az eléje vetett főmondat-értékű kifejezéssel együtt egy szólammá válva, egységes kifejezésként, egyszerű határozatlan névmásként szerepel nyelvérzékünk előtt, mint pl. az ilyen szólásokban: „mondtam már *nem tudom* hányszor”, a. m. mondtam már határozatlan számú izben; „találtam valami *isten tudja* miféle szerszámot”, a. m. találtam valami ismeretlen-fajta szerszámot; „a bécsi

nem-tudom-micsodák [így, egybeírva] megtették azt, hogy ...” (Arany J. Hátrah. Ir. és Lev. II. 542), stb.*

III.

Amint bevezetőleg mondtam, a mondatátszövődés jelenségét már régebben észrevették nyelvészeink. Simonyi azonban (Magy. kötőszók II. 80 és köv. ll.) nem adott külön nevet e mondatnyi sajátságának, csupán megállapította, hogy a főmondat a mellékmondatnak két része közé ékelődhetik. Külön névadás nélkül tárgyalja a jelenséget Molecz is (A magy. szórend történeti fejlődése. Bpest, 1900. 164. s köv. ll.). Azt pedig sem ők, sem a későbbi megfigyelők nem vették észre, hogy a fő- és mellékmondat, amint az előbbi szakasznak 7. pontjában láttuk, többszörösen is átszövődhetnek egymáson. Bacsó Gyula (NyF. 37: 50) *mondatkeveredés* néven tárgyalta a jelenséget, és megfigyeléseim kezdetén, első följegyzéseimen, amelyek még egyetemi tanulmányaim korából, a 80-as évekből valók, magam is ilyen névre kereszteltem volt e mondatnyi sajátságot. Ezt az elnevezést azonban ma már nem tartom találónak, mert az *alakkeveredéshez* hasonlóan a *contaminatio* jelenségének képzetét kelti, amely a mondatokon is előfordulhat. Az ilyen mondatcontaminatio, vagyis *mondatkeveredés* a mi *mondatátszövődésünktől* eltérőleg abban áll, hogy két önálló mondatforma, vagyis két külön mondat szerkesztésmód (tehát nem valamely főmondat a maga mellékmondatával) keveredik vagy vegyül össze, akár csak az úgynevezett szókeveredésekben, vagyis az egyes szavak contaminatiójában. Ilyen mondatkeveredés pl.: Az ocskói kastélyért már *meg van fizetve* (Jókainál), e két kifejezésmódból: az ocskói kastélyért már megfizettünk \times az ocskói kastély ára már *meg van fizetve* (vö. Simonyi: Mondattani vázlatok, NyK. XXV. 4). Ugyanezen okból alkalmatlannak találom a *mondatvegyülés* elnevezést is, amelyet az előbbivel fölváltva Batta Béla használt (NyF. 51: 42—43. l.). Ez a műszó is az úgynev. *vegyülékmondatokra* volna találobb, amely névvel Szinnyei a mondatcontaminatiót nevezte volt (Nyr. XIX. 77). Azért később, mikor

* L. ezekről bővebben Zolnai: Mondattani búvárlatok (Budapest, 1890.) 32. l. és NyK. XXIII. 150.

a jelenségre vonatkozó adataimat tanulmányozni kezdtem és a kérdés kifejtéséhez készültem, az *átszövődés*, illetőleg *mondát-átszövődés* műszóban állapodtam meg. E megállapodásom után, de még dolgozatom megírása előtt nem régiben (MNy. XIX. 115) Klemm Antalnál az enyémhez hasonló műelnevezést találtam: a *mondatszövődést*, amelyet azonban ő, valamint már előbb Simonyi is (Nyr. XXXIX. 132, Kemenes Péter néven, e cikkecske annak idején úgylátszik elkerülte a figyelmemet) más jelenségre, az úgynevezett *attractió-ra*, vagyis a vonatkozó névmásnak a mellékmondatból a főmondatba, az illető jelzett szó elé való átvonására alkalmaz,* szerintem nem egészen találóan, mert az egyszerű *szövődés* szó nem fűdi ezt az *attractio* fogalmat. Ettől a Simonyi és Klemm használta műszótól teljesen függetlenül támadt az én névadásom, és azt hiszem, hogy műszavam a tárgyalt mondattani jelenségre bizvást elfogadható.

Az ekként elnevezett *mondátátszövődés* nézetem szerint kétféle módon keletkezhetett és keletkezhetik. Az egyik mód az, hogy midőn valamely összetett mondat formájában tagolódni szokott összképzetet akarunk szavakba foglalni, a képzetelemek nem a rendes sorban és nem az egyes mondatok egésze szerint kerülnek tudatunk nézőpontja elé, hanem valamely elem, amelynek rendes kifejezés szerint a tagolódás második részében, a mellékmondatban volna a helye, bizonyos okból, még pedig nyilván a beszéd pillanatában való nagyobb fontosságánál vagy nagyobb elevenségénél fogva előtérbe tolul s így a főmondat elé jut, a főmondat aztán nyomban követi őt, a mellékmondat képzetelemei pedig a főmondat után sorakoznak föl, a nélkül hogy a mondatfűzés a maga szokásos nyelvtani, vagyis alárendelő formáját elvesztené; a többszörös átszövődés esetében pedig a főmondatnak és a mellékmondatnak elemei föl-váltva kerülnek a tudat nézőpontjába. Hogy egy egyszerűbb régi példát vegyünk, az I. 1) alatti 1549-iki idézetünkben voltaképpen — mai nyelvre fordítva — ez a gondolat keresett kifejezésformát: 'Azt mondja, hogy a királyhoz küldött'. A gondolat azonban a *király* képzetnek előtérbe nyomulása követ-

kezében ilyen formát öltött: 'A királyhoz *mondja* hogy küldött', vagyis a mellékmondat egyik elemének előtérbe nyomulását leszámítva, a mondatfűzés megtartotta a maga alárendelő formáját.

A mondatátszövődés keletkezésének másik lehetséges módja az, hogy a főmondat-jellegű elem eredetileg nincs meg a beszélő összképzetében, hanem csupán az eredeti gondolat szavakba foglalása közben merül föl tudatában, vagyis hogy eredetileg csak azt akarja a szóló mondani, amit a kialakult átszövődéses mondásnak a mellékmondata jelez; a közben fölmerült és főmondat-természetű képzetelemet azonban a beszélő a megszokott mondatfűzési formák természetszerű föl-idéződése következtében úgy szövi be az egész mondásba, mint ahogyan a fő- és mellékmondatok a nyelvszokáshoz képest kapcsolódni szoktak, úgyhogy az eredeti gondolat az utólag fölmerült gondolatnak forma szerint alárendeltjévé, vagyis mellékmondatává alakul át. Ilyen esetnek látszik ugyanazon szakaszbeli 1556-iki példánk, amelyben eredetileg ez a gondolat foroghatott a levélíró agyában: 'Töröttebb házat nem láttak, mint a szigeti ház' stb., ezt azonban írás közben mérsékli a levélíró a *hiszem* megjegyzés közbekezelésével, aminek következtében az eredetileg egyszerű mondatként kezdődött mondás a közbejött *hiszem* igének tárgyi mellékmondatvaló közönséges és megszokott kapcsolódásánál fogva *hogy-os* mellékmondatként folytatódik tovább.

Az előbbi-fajta eseteket *elsődleges*, az utóbbiakat *másodlagos mondatátszövődéseknek* nevezhetjük. A másodlagos átszövődés a bonyolultabb, hosszabb lélekzetű mondásokban igen sokszor könnyen fölismerhető, kiérezhető. Az író néha a központozással el is árulja, hogy a főmondat csak utólag merült föl a gondolatában, úgyhogy mintegy közbeszúrásnak is minősíthető. Ilyen pl. Aranyának következő helye, ahol Toldi Miklós-nak tűnődése van leírva:

De az ő testvére — de az ő testvére,
Ki mondja meg néki: mért tör életére?

(Toldi V. én. 14. vsz.)

* Pl. Amely eb egyszer a Dunát általúsztá, nekimegy a tengernek is, e h.: Az az eb, amely egyszer a D. á., nekimegy stb.

Itt a mellékmondat alanya meg is van ismételve, ami szintén elárulja, hogy a főmondat szerű kérdés utólag merült föl a tépelődés közben. Nyilvánvaló a közbeszótt főmondatnak utólagos fölmerülése a következő példában is: Ezek a képzetek vannak összegűszolva elmében Sziget [értsd: Mármárossziget] eszméjével, meg Kisfaludy Ilká-ja, melyben — *nem emlékezem már*, va j on valami medve — vagy medve kergető szerepét vittem-e (Arany J. Hátrah. Ir. és Lev. III. 7). Más ilyen példa a fönt I. 1) pontban (12. l.) Pauerből idézett hely: „A kutatás legelső feladata tehát az, hogy a tünemények chaosából legalább elméletileg tudjuk kiválasztani azokat, melyeket bizonyos megelőző okokra visszavezetni — *legalább azt hiszszük* — hogy képesek leszünk”. Egy föntebb idézett Gárdonyi-féle példánkban pedig a mellékmondat egyik szavának rövidült *biz* alakja árulja el a főmondat beszövődésének másodlagos voltát, mert ezt az alakot mondathangtanilag csak a közvetlen utána álló, magánhangzós kezdetű *én* teszi érthetővé (l. fönt a II. fej. 7. pontjában, 36. l.).

Hogy mikor forog fönn elsődleges és mikor másodlagos átszövődés, azt természetesen lehetetlen minden egyes esetben megállapítani, mégpedig azért, mert a tudat jelenségének lefolyását nem vagyunk képesek pontosan megfigyelni. Hogy az irodalomban a beszövődött főmondatokat sokszor szünetjelek közé foglalva látjuk, mint pl. a Petőfi Coriolanus-fordításából való idézetben (fönt I. 1) pontban), meg a Csánki-féle mondatban (I. 6) pont) és számos egyéb példánkban: ez már csak az utólagos eszmélkedés következménye és nem jelenti mindig azt, hogy a főmondat képzete csak később került volna bele az egész gondolatba. Az ilyen központosítás természetesen leginkább olyankor mutatkozik az írónál, mikor a főmondatot észrevehetőleg külön szólamként ejtjük; mikor azonban a főmondat az átszótt mellékmondat második felét kezdő kötőszóval, illetőleg vonatkozó névmással a kiejtésben egy szólamba kerül, akkor rendszerint nem érezzük szükségét a vessző odatételének, pl.: A ki különben *h o g y* | milyen perfid, semmi sem bizonyítja inkább, mint az, *h o g y* stb. (Budap. Hírlap XI. évf. 202. sz., vc.). Nem azon szép fiúk közé tartozott, a kiket | *van* a ki | immel-

ámmal | *szépnek* ismer el (Budapesti Szemle CXXIX. 73), stb.*

Az elsődleges, illetőleg eredeti mondatátszövődések természetesen csak az illető kifejezőmódoknak legelső fölmerülése alkalmával keletkeztek a képzetfölvonulásnak imént elmondott módja szerint. Később az így támadt kapcsolatok, mint pl. *akarja, hogy*, *gondolja, hogy*, *hallja, hogy* stb. állandó kifejezésbeli fordulatokká váltak, aminek legjelesebb példái a már tárgyalt *hadd beszéljek, négy napja, öt éve* stb.-féle kifejezőmódok (l. fönt 23. l.), valamint a *kell hogy* (14. l.) és *én kell menjek*-féle (21. és 37. l.) mondat szerkezetek.

Viszont a kétségtelenül utólag fölmerült beékelések igen gyakran nem is tartoznak szervesen a mondatformába, mert a megkezdett mondásnak csak megszakításai, és így az eredeti mondanivalónak külsőleg nem is adhatnak mellékmondati jelleget. Így pl. a következő adatokban: 1557: Ez mastany penzt kyth k. adoth volt, *jol twggya k. mynemw dragasagba vagywnk*, azt megy [olv. még] annak elétté el keltettek [olv. keltették, a. m. költöttük] (Lev. Tár I. 247, az élőbeszéd közvetlenségével írott levélbeli hely, amelynek aláhúzott része maga is külön összetett mondat és csupán megszakítja a kezdett gondolatot). 1563: Én is most mind gyermekimmel *legyen Istennek hálá jó egészségbe vagyok* (uo. II. 31—32, az Isten iránti hálának közbeszúrt kifejezése). 1643: Az én ritkán való irásomnak oka pedig — *elhigyje* — *Kd* nem egyéb, hanem stb. (uo. II. 239, a gondolatjelek, melyeknek másodika nincs is a helyén, nyilván nem eredetiek, hanem a közlőtől valók). 1664: Az szegénységnek, a [a. m. az] *bizony dolog*, az ő adója és fizetése ezerképen megszaporodik (uo. II. 251). 1693: Jó, hogy kihánytad [a megmérgezett ételt], mert többet nem ettél volna, de én, *ne félj*,

* A vesszőnek kitévése az átszövődéses mondatok mellékmondati kötőszava elé az olvasásban sokszor egyenesen félreértést idézhet elő pillanatnyilag, mint pl. a köv. példákban: A külföldi irodalmakkal való foglalkozás s a hazánkban uralkodó soknyelvűség *lehetetlen*, hogy hatást ne gyakorolnának rájuk (Szarvas G., Nyr. XIX. 31). Egy egységes optimizmus *kell*, hogy eltöltse a nemzetet (miniszteri beszédből, „Dunántúl” 1924 máj. 13. l.). Mind a két példában külön, önálló mondatnak látszhatik (nekem első pillanatban annak látszott) a vessző előtti rész, vagyis az írásjel előtti aláhúzott szót esetleg a már olvasott szócsoport állítmányának érezheti az olvasó.

fizetésért meggyógyítlak (Komáromy A. id. m. 163). Anyám szegény, *nyugodjék!* igen korán elhalt aszkórában (Tompa M. levelében, Arany Hátrah. Ir. és Lev. III. 212, ez a kegyeletkifejező közbeékelés mindennapi szólásmód, rendszerint ebben a formában: „Isten nyugossa meg!”). A gyomra, *ne félj!* igen jó, pedig drága időket élünk (Petelei: Az élet I. 2). Azután egy holdvilágos éjjel, *tudom, pénteki nap volt, (már akkor télre fordult volt az idő)*, Jóska minden ok nélkül fölriadt az álmából (uo. II. 58, az első példánkbelinél is terjedelmesebb, három mondatot tevő közbeékelés). Stb.

Vannak azonban olyan közbeékelések is, amelyek bár az eredeti gondolat formáján az előbbi példákhoz hasonlóan szintén nem idéznek elő semmi mondattani változást, és annak külsőleg mellékmondati jellegét nem adnak, logikailag vele mégis főmondati viszonyban állóknak tekinthetők. Ilyenek az efféle mindennapi szólások, mint: „Ti, *úgy látszik*, csak tréfáltok” (az *úgy-látszik* mondatot már rendszerint vesszők közé se tesszük, sőt mint valami határozószót egybe is írjuk). „Mit szólnál hozzá, ha *teszem* én mondanék neked ilyesmit?” (a *teszem* ma már csak a. m. „például”, eredetileg a. m. fölteszem, tegyük föl). „Pénzem, *sajnos*, nincs”, stb. Ilyen közbeékelte főmondatszerű kifejezések még voltaképpen a *tudniillik*, *jöllehet*, amelyek közül az előbbi pusztá határozószóvá, az utóbbi meg kötőszóvá süllyedt, és a *bizony* erősítő kifejezés, amely már szintén pusztá határozószóvá lett, pl.: 1559: Vysagot *byzon* semmyt nem yrhatok kegynek (Lev. Tár I. 343). 1560: Kyt [a kegyelmed barátságát] *byzon* mig elek meges [olv. még és, a. m. meg is] zolgalok ki (uo. I. 370). A hol a természet *bizony-bizony* fősvénykedik (Föv. Lapok 1888. nov. 10), stb. A *bizony*-nak tulajdonképpeni jelentése ugyanis: „verus, certus; wahr, wahrhaft”, és a régi nyelvben igen gyakran világos főmondatként fordul elő még, *hogy*-gyal vagy a nélkül kapcsolt mellékmondat társaságában, pl.: 1559: *Byzony* h o g y a chyazar ffyay megh wyttanak (Lev. Tár I. 333). *Byzon* az, ha chak egethlen egh halam wolna, the ke: [olv. kegyelmednek] kylthem wolna, de *byzon* [itt már szinte határozónak volt érezhető régen is] nem byrok wele (uo.). Keg: [olv. kegyelmednek] azt irhatom az gyorchia [olv. gyortya, a. m. gyertya] felew, *bjzony* h o g y suk [a. m. sok] (uo. 345). 1560:

Byzon h o g' inkab ott akarom tudni [a fiamat], hogy nem [a. m. mintsem] ittegien (uo. I. 369). Egy giaro [olv. gyarló v. gyarró?] paripatt kyldetem te Nag: [olv. Nagyságodnak] *byzon* h o g' eremest jobatt kyldetem uolna (uo.). *Byzon'* h o g' eleghett hapolotam [olv. hápolódtam, valószínűleg a. m. sóhajtoztam, panaszkodtam] raytha (uo.). Mindezekben a mondásokban ma rendszerint egyszerűen *bizony*-t használunk határozószó gyanánt, bár találtam újabb költőknél is ilyen eredetibb fűzésmodot: De most, ha Pista erre jönne, | *Bizony*, hogy annak nem köszönne (Sajó Sándor versében, Budap. Hirl. 1924 máj. 18, 6. l.), s ez nyilván népnyelvi régiesség, amire Simonyi több példát is idézett (Magy. kötőszók II. 32).

A főntebb (43. l.) fölhozott 1563-iki idézetnek közbeszótt főmondat jellegű, hálálkodó kifejezésmódjáról: *legyen Istennek hálá* ki is lehet mutatni, hogyan vált fokozatosan pusztá határozószóvá. A közvető rövidebb forma az ige nélküli *Istennek hálá* vagy *hálá Istennek* volt, amit az idősebb nemzedék ajkain még ma is hallani; ebből *hála Istennek*, majd *hál' Istennek* lett, s végül ez a két szóból álló mondatmaradvány egy szóba forrt és meg is rövidülve, valóságos határozószóvá süllyedt a következő példában: Mert van itt *hálisten* más egyéb s nem kevés dolog (Budap. Hirl. 1923 szept. 12, vc.).*

Az ilyen főmondat-jellegű, illetőleg e jellegüket már el is vesztett közbeszóvások a tulajdonképpeni gondolatnak mellékmondati jellegét nem adván, nem is teszik már a mondatátszóvődés benyomását.

Nem szerves a beékelődés, és az előbbi eseteknél is kevésbé teszi az átszóvődés benyomását az olyan esetekben, mikor a közbeszórt mondás az eredeti gondolatnak láthatólag csupán egyetlen szava kedvéért történik, mint pl. ezekben: Tényezői [a szlavóniai nyelvjárás különös jellegének] a pattogó, szerfölkött erős szóhangsúly, a daloló, székelyes végtagnyújtás... s számos idegen, *természetes* h o g y nagyobbára szláv szó használata (Szarvas G., Nyr. V. 10). Kovády előkelő (*mondjuk*,

* Az ilyen fejlődésekről l. Zolnai: Mondattani búvárlatok (Bpest, 1893) 34. s köv. II., illetőleg NyK. XXIII. 152; a *hálá* alakról Zolnai, Nyr. XLIII. 424.

h o g y) hivatalnok a szalmaözvegység szabad napjait élte (Föv. Lapok XXVII. 257. l. tc., itt a zárjel használata is elárulja, hogy a beszövés utólagos). Senki ... nem fogja az ő hazafias munkájuk, fáradságuk, *mondhatom*, k ü z d e l m ü k értékét kisebbíteni (Budap. Hirl. 1924 január 29, vc.). Tegnap ott járt hivei, *mondhatnám* politikai családja körében (uo. 1924. okt. 21, vc.). Az ilyen beékelt mondatok nyilvánvalólag a gondolat kifejezésének folyamata közben, közvetlenül az illető képzet (itt: „szláv szó”, „küzdelem”) fölmerülése alkalmával támadnak, s így nem tekinthetők két, eredetibb mondat egybeszövődésének, még akkor sem, ha — mint a két első példában — a közbeékelés az új képzetet kötőszóval, tehát mellékmondat formájában fűzi az egész gondolat szövedékébe. Ez a kötőszós kapcsolás ugyanis semmi egyéb, mint az illető közbeékelt kifejezéssel rendszerint együttjáró mondatfűzés módnak a megszokás erejénél fogva történő természetszerű alkalmazása.

IV.

Mikor a mondatátszövődésnek ezt a nyelvünkben régóta figyelt jelenségét a föntiekben másoktól függetlenül már tüzetesen kifejtettem volt, különös érdeklődéssel fordultam egyéb nyelvek mondattani irodalmához, kutatva: mutattak-e már ki ezekben is a magyaréhoz hasonló és kiterjedtségben, meg változatokban hozzá fogható sajátosságot? Erre nézve a következőkben számolhatok be, érezve, hogy adataimat igen meg lehetne még szaporítani.

Hogy hasonló mondatátszövődések a latinban és franciában is előfordulnak, azt már Simonyinak egy futólagos megjegyzéséből is (Magy. kötőszók II. 84. jegyz.) tudhattam. A latinból ő olyan példákat sorolt elő, amelyek a mi erdélyies *el kell menjek*-féle beszédünknek a párjai: ú. m.: „quo oportet eat?” (erdélyi magyarsággal: „hová *kell* menjen?”), „quid oportet vendant?” („mit *kell* eladjanak?”). A következő cicerói idézetében a főmondat a latin nyelv természetéhez képest olyan két mondatrész (jelzett és jelző) közé szövődik, aminők közé a magyarban lehetetlen volna szövődnie: Animus oportet tuus se iudicet

divitem, non hominum sermo (Paradoxa Stoicorum 6:1).^o Ezeket a latin hasonpéldákat megszoríthatom a következőkkel: Si est spes nostri reditus, eam confirmes et rem adiuves; sin, ut ego metuo, transactum est, quoquo modo potes ad me *fac* venias (Cicero: Ad fam. 14:4). Symphoniam Lysonis *vellem* vitasses (uo. 16:9). Romae *vereor* ne ex Kal. Jan. magni tumultus sint (uo.). Suis te *oportet* illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus (Cicero: Somn. Scipionis 7, a jelző és jelzett közé való beszövődéssel, mint föntebb). Brugmann-nál, Kurze vergl. Gramm. der indog. Sprachen (1902. és 1904.) 921. §., a következő átszövődéses latin példákat találom: Matrem *iubeo* requiras (Ovidius). Qui tibi *vis* dicam? (Plautus). És: Hanc domum *iam multos annos est* quom possideo (Plautus, ez a mondatátszövődés szakasztott párja a fönt 24. l. tárgyalt olyan magyar mondatoknak, mint: A ... talapzat már egy hónapja, hogy elkészült, stb.). Brugmann e jelenséget *Verschlingung*-nak, azaz *egybefonódásnak* nevezi, amely műkifejezést már Paul Mittelhochd. Grammatik-jában (5. kiad. 1900. 180. l.) megtalálni *Satzverschlingung* alakban. Az imént idézett Plautus-féle második példa mellett a latin nyelv terén magam még ezeket a nyelvünkéhez szembeszökően hasonló mondatátszövődéseket találtam a Vulgátában: De fructu vero ligni ... *praecepit nobis Deus* ne comederemus (Mózes 1. k. 3:3). Quis enim indicavit tibi quod nudus esses, nisi quod ex ligno de quo *praeceperam tibi*, ne comederes, comedisti (uo. 3:11). Comedisti de ligno, ex quo *praeceperam tibi*, ne comederes (uo. 3:17).^{**}

A mondatátszövődésnek az a fajtája, amelyben a mellékmondat alanya a főmondati állítmány hatása alatt tárggyá alakul át, a görögben is, meg a latinban is közönségesen ismert jelenség, és *attractio*-nak szokás nevezni. A latinban főképp a vígjátékiróknál (Plautus, Terentius) fordul elő, ami arra vall, hogy népies mondatfűzés mód volt, pl. Meam uxorem ...

* Az *oportet*-nek ut nélkül való fűzéséről l. Kühner-Stegmann: Ausführl. Gramm. d. lat. Sprache. II. köt., 2. kiad., 2. rész (Hannover, 1914) 237. l.

** A Jordánszky-Kódex mind a három helyet hasonló átszövődéssel fordítja (l. fönt 6. l.).

scis qualis siet (Plautus: Asinaria 60, akárcsak a magyar népies beszédben: „Az én feleségemet tudod (hogy) milyen”). Omnem rem scio ut sit gesta (Terentius: Hecyra 468), stb.*

Végül a latinban is előfordul a kérdő névmások elé vetett főmondat-jellegű beékelés, amely e névmásoknak határozatlan névmás értéket ad, pl. Prope me hic nescio quis loquitur (Plautus: Persa 1, 3, 19). Vö. fönt, I. 5. pont, 18—19. l. és l. Zolnai: Mondatt. búvárl. 32—33. l.

A görögben szintén Brugmann-nál (id. h.) találtam a magyarhoz egészen hasonló átszővődéseket, ú. m.: ἐπιέμενοι γάρ ἐκείνων οἶδ' ὅτι καὶ ἡμᾶς παιδεύσουσιν a. m. azokra tudom hogy bennünket is szívesen fognak nevelni; οὐδὲ μὴν ἀλόποι- κῆς γε δῆλον ὅτι δεόμεθα a. m. fuvolakészítésre világos hogy nem szorulunk; σοὶ δὲ λέγοντι οὐκ ἔχω ὅπως ἀπιστῶ a. m. neked, ha mondod, nem tudom, hogyan ne higgyek (mind a három hely Platonból).

A Brugmann-féle példák idézésével kapcsolatban fölemlitem itt e kiváló indogermanistának a jelenségre vonatkozó azt a megállapítását, mely szerint az ilyen egybefonódás alkalmával a rövid főmondat az egész gondolattal szemben logikailag annyira alárendelt szerepet játszik, hogy egy-egy összképzetnek mondataalakulássá való szétbontásában nincs több jelentősége, mint az egyszerű mondat egyes részének, s mivel a logikailag egybekapcsolt dolog a külső szétválás ellenére is megőrzi a maga belső összetartozását, azért az ilyen beszövdött főmondatok szerinte alapszabályban véve pusztán kapcsolótárgként (Bindeglied) hatnak. A beszövdött főmondatokat, mellékmondataikhoz viszonyítva, magam e dolgozatomban csak olyan esetekben értékeltem így, mikor az eredetibb főmondatos kifejezéseknek elhomályosulását, pusztá határozó elemmé (l. 23., ill. 38. l.), vagy módosító igévé, tehát formasággá süllyedését állapíthatni meg (l. 38. l.), valamint a határozatlan névmásoknak kérdő névmásból ilyen közbevetett főmondatok útján való keletkezése eseteiben (l. 19. l.). Ő egyébként azokat az eseteket

* Vö. Kühner-Stegmann id. m. 243. §. A görögre nézve l. Kühner-Gerth: Ausführl. Gramm. der griech. Spr. Zweiter Teil. Dritte Aufl. Zweiter Band, § 600.

nevezi a fő- és mellékmondat egybefonódásának (Verschlingung), amikor, mint mondja, „az, ami alak szerint főmondat, a mellékmondatba kerül bele”.

Mint igen érdekes nyelvi fejlődést, a latinból és görögökből megemlítem még azt is, hogy néhány ilyen közbeékelte főmondati kifejezés Brugmann magyarázata szerint a mellékmondati kötőszóval együtt egységes szóvá forradt s egyszerű határozószóvá lett, ú. m. a latin fors sit, an-ból a forsitan, talán, a görög δῆλον, ὅτι, világos, hogy-ból δηλονότι, nyilván, ἔσθ' ὅτε, van, mikor-ból ἔσθ' ὅτε, néha, *ἐνι, ὅτε, van, mikor-ból ἐνιοτε, néha. Az ilyen eredetibb kifejezések, bár az összetett mondatok élén is állhattak, legkönnyebben mint közbeékelések értékelődhettek át. A magyarban egészen ilyen tapadást eddig csak ebben a két elavult határozó-, illetőleg kötőszóban mutathattunk ki: tudni(a)mert (l. RMNy. I. 274 és III. 91, NySz. III. 793) és tudni(a)mint (l. NySz. II. 843 és III. 793; vö. róluk Simonyi: Magy. kötőszók I. 262 és Zolnai: Mondatt. búvárl. 37).

A németben satsverschlingung (mondategybefonódás) néven Paul mutat ki a magyarhoz hasonló mondatátszővődéseket már a kfn.-ből, pl. zu sinem brüt loufte bat er das si quæmen, a lakodalmára kérte hogy jöjjenek el* stb. (Mittelhochd. grammatik⁷ 392. §.). És előfordul már ebben a nyelvkorszakban főmondat-értékű kifejezéseknek kérdő névmások elé való beékelődése is, mint pl. er streich ine weiz wie [a. m. ich weiss nicht, wie] lange nach stb. Sőt ilyen kérdő névmások előtti főmondatok, amelyek természetesen átszővődés nélküli mondatrend mellett is igen gyakoriak, magukkal a kérdő névmásokkal egységes szóvá, határozatlan névmássá is tapadtak a kfn.-ben, úgymint: neizwer (= ich weiss nicht, wer), neizwaz, neizwie stb. (l. Lexer: Mittelhochd. Wörterbuch), akárcsak az oláh nyelv neştine, valaki-féle névmásai, amelyeknek első eleme a latin nescio megfelelője (l. Cihac: Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins, cine a. és Puşcariu: Etym. Wörterb. I. neşte a.; vö. Zolnai: Mondatt. búvárl. 32—33. l.).

Az újfölnémetből nagy bőséggel idéz ugyancsak Paul (Deutsche Grammatik IV. k. 497. §.) hasonló mondatátszővöde-

* Erre a példára Brugmann is hivatkozik a fönt idézett helyen s a jelenség nevét is nyilván innen vette.

seket, mégpedig a legjelesebb írókból, Goethéből, Schillerből stb.-ből is. Itt csaknem valamennyi példában a *dass* v. i. 'hogy' kötőszóval fűzött mellékmondatokba való beleszövődést látjuk, mint pl.: Um den 15ten *kannst du denken* da ß ich bey Meyer bin (Goethe), stb. Alig van egy-két idézet a függő kérdésekbe való beszövődésre. Ellenben a németben is igen gyakori eset, hogy vonatkozó mondatokba szövődnek bele főmondat-értékű kifejezések, mint pl.: *in welchem er gerne wolle*, da ß ein ewiger Weyrauch für ihn dampfe (Lessing), stb. (l. nálam fönt 25. l.). Paul külön kiemeli azokat az igen gyakori eseteket, amelyekben a tulajdonképpeni főmondat elé, mégpedig az egész gondolat élére egy kérdő névmás kerül, esetleg a maga jelzett főnévvel, mint pl.: *Wo wollen Sie*, da ß ich anfangen soll (Lessing), stb. Az ilyenekben a voltaképpen mellékmondati (függő kérdést kezdő) kérdő névmásnak egészen előre kerülését a szórend törvényének tudja be, bár egyébként a jelenség magyarázatával általában nem foglalkozik. Mellékmondati kérdő névmásnak a tulajdonképpeni főmondata elé való ilyen előre helyezése természetesen a magyarban is közönséges dolog, és adataimban is több példája akad, noha külön kiemelésükre magam nem gondoltam. Ilyen mindjárt a legelső adatunk is a Bécsi Kódexben: *Mènè oldoklesekèt alaitaz* hog teznèc mēden vidékècben (l. fönt 6. l.). Továbbá ezek: 1728: *Kit mondottak*, hog y Istennek tartsz? (Komáromy A. id. m. 416. l. fönt 9. l.). *Mit akarsz* hog y tegyek? (Thewrewk E. példája, l. fönt 31. l.). *Hát mit szeretnél*, hog y hozzon [a Jézuska]? (Gárdonyiból, l. fönt 36. l.), aminő kérdésmódok természetesen egészen közönségesek az élőbeszédben, mint pl.: *Hol akarod* hog y találkozunk? (e h.: mit akarsz, hog y hol találkozunk?). *Kivel szeretnéd* hog y beszéljek? stb.

A franciában a *kell*-léle mondat szerkesztésnek a magyarral teljesen egyező átszövődése van, azonban úgylátszik csupán akkor, ha kérdő a főmondat. Pl. *Où faut-il* qu'il aille? *Que faut-il* qu'ils achettent? Szakasztott úgy, mint a magyarban: *Hová kell* hog y menjen? *Mit kell* hog y vegyenek? stb. (l. Simonyi: Magy. kötőszók II. 84. jz.). Az ilyen francia mondatfűzés alapján Király Pál a *kell* hog y-os kifejezésmódot egyenesen franciásságnak, 'gallicizmusnak' bélyegezte volt (Nyr. IV.

415). Erről természetesen szó sem lehet, nemcsak azért, amit már Simonyi is (id. h.) ellenvetett, hogy a francia nyelvnek hatása a magyar népnyelvre, t. i. az erdélyi és csángó nyelvjáráásokra alig képzelhető el, hanem főképpen azért, mert a mondatátszövődés, amelynek jelenségét annak idején kevéssé ismerték, nyelvünkben, amint láttuk, annyira régi és általános sajátosság, hogy idegen nyelvnek hatásából, s főképp olyanéból, amely a magyarra mondattanilag legkevésbé hathatott, éppenséggel nem magyarázható. A *kell* igének átszövődéses szerkezete ugyanis a magyarban nem elszigetelt jelenség, hanem, amint láttuk (l. 14. l.), egész sereg más igével és mondatfajjal is lehetséges, úgyhogy nyelvünknek föltétlenül önállóan támadt sajátossága.

A franciában is közönséges továbbá az átszövődésnek az a módja, amely szerint vonatkozó mondatokba egy másodlagos főmondat szövődik bele (l. fönt 25. l.). Ezeket Tobler mint „vonatkozó mondatoknak tárgyi mondattal való összeolvadását” külön cikkben tárgyalta volt (l. Vermischte Beiträge zur französischen Grammatik I. 123. s. köv. ll.). Ilyenek pl.: *Il ne s'épuise pas sur un babil qu'il sait* qu'on n'écoute point (Rousseau), a. m. nem merül ki olyan fecsegésben, amelyet *tudja* hog y nem hallgatnak meg. *Vagy: Avez-vous jamais vu, madame, un diamant plus vil que celui que vous voyez* que mon père a au doigt? (Molière: Avare III. fv. 12. jel.), a. m. látott-e ön, asszonyom, valaha ragyogóbb gyémántot, mint az, amelyet *lát* hog y az atyám ujján van, stb.

A kérdőnévmások elé vetett főmondat-jellegű beékelés szintén megvan a franciában is, pl.: *De là viennent les Eones et je ne sais que lles formes bizarres* (Chateaubriand). *Lorsque ... il l'eut perdu* (le fief), *on ne sait comment*, il parcourut l'Espagne (Auguis).*

Általában a román nyelvekben is találunk a magyarhoz hasonló mondatátszövődéseket. Ezeket Meyer-Lübke tárgyalja rövidebben *Gramm. der roman. Sprachen* c. művében, III. 812—813. l. Pl. az oláhban: „*iară el nice darurile nu*

* Mind a két idézetet l. Mätzner: Französische Grammatik mit besonderer Berücksichtigung des Lateinischen (Berlin, 1856), 567. l.

ora s'ä le ie", a. m. *de még* ajándékokat *sem akarja* hogy vigyen az ember (ebben a példában kétszeres az átszövődés, mint a nálam fõnt [35. l.] tárgyalt esetekben; erre az érdekes mozzanatra azonban sem Meyer-L., sem a többi külföldi nyelvészek nem vetettek ügyet). Vagy: „*gazda l'am väzut c'ä are o salbä de aur*”, Meyer-L. szerint a. m. a vendégnek *láttam* hogy arany nyakkötõje van. Az o l a s z b ó l ilyen példát idéz ugyanõ: „*con chi sai tu che abbi a fare?*” (Ariosto), tkp. a. m. kivel *tudod* hogy dolgozod van? v. i. tudod-e, kivel van dolgozod? stb.

A mondatátszövödés behatóbb magyarázatával a külföldi nyelvtudósok, akiknek munkájából az idegen nyelvi példákat idéztük, behatóbban nem foglalkoznak. Csak Brugmann ad az idézett helyen futólag olyan magyarázatot az egybefonódásokról, mely szerint az ilyenekben a fölfogás megváltozására (értsd: az eredeti főmondatnak logikailag alárendelt kapcsolótaggá sülyledésére, l. fõnt 48. l.) egyrészt olyan független mondatok lehettek befolyással, amelyekbe οἶμαι ‚hiszem‘, *video* ‚látom‘-féle főmondatok, vagy ὡς οἶμαι ‚amint vélem‘-féle mellékmondatok vannak beékelõdve, másrészt pedig olyan egyszerű mondatok, amelyekben a vezérlõ ige valamely infinitivusos szerkezetbe ékelõdött bele, mint pl. ὄπλα δὲ μὴ ἐξείστω ἐπιπέρειν ‚fegyvereket *ne legyen szabad* odavinni‘. Az kétségtelen ugyan, hogy az átszövödéses mondataalakulásra már meglevõ mondatfüzések analogiái is hatással lehettek, azonban a jelenségnek igazi lélektani oka alapjában véve szerintem mégis csak az lehet, amit magam fõntebb (40. l.) kifejtettem, hogy t. i. az összetett mondat formájában tagolódni szokott összképzet elemei a tudatban nem a szokott rend, hanem alkalmi fontosságuk, illetõleg elevenségük mértéke szerint sorakoznak föl.

Ebbõl az utólagos idegennyelvi szemlébõl azt lehet végül megállapítanom, hogy a mondatátszövödésnek annyiféle változatát és alakulásmódját, amennyit nyelvünkben találni, fõképpen pedig a többszörös átszövödésnek gyakoribb jelenségét eddigi tudomásom szerint más nyelvekben még aligha mutatták ki.

Javitandók :

13. l. 2. jegyz.: bezövödött h. olv. beszövödött.
24. l. 9. s.: kövekező h. o. következő.
32. l. β) pont, 7. s.: aminõket h. o. aminõt.
34. l. 7. s.: céljokhoz h. o. céljokhoz.
39. l. jegyz.: 1890 h. o. 1893.
40. l. alulr. 9. s.: képzelemei h. o. többi képzelemei.